

דבריו הם זכרוננו

פרקי חינוך לתורה
מהגאון הגדול
ר' ישראל זאב גוסטמן זצ"ל

דבריו הם זכרוננו

פרקי חינוך לתורה

שזכיתי לשמוע ממורי ורבי

הגאון הגדול
ר' ישראל זאב גוסטמן זצ"ל

ראש ישיבת 'נצח ישראל רמיילעס מווילנא'
מחבר ספרי 'קונטרסי שיעורים' על מסכתות הש"ס

ערכתי בעזרת ה' יתברך
לקראת שלשים שנה להסתלקותו
ביום כ"ח בסיון תשנ"א

שלמה מתתיהו בן לא"א החבר ר' אברהם ז"ל לוונטהל
ירושלים עיר הקודש תובב"א
שנת תשפ"א

©

כל הזכויות שמורות
לשלמה מתתיהו לוונטהל
רחוב הרב אליעזר ברגמן 28/19
בית וגן, ירושלים 9646724
טל' 02-6287221
נייד 053-3111430
loewenthal@neto.bezeqint.net

Copyright by
Shlomo M. Loewenthal
28/19 Rechov Harav Eliezer Bergman
Bayit Vegan, Jerusalem 9646724
Israel
Tel. +972-2-6287221

תוכן ענינים

5	הקדמה
11	א' תכלית התורה האדם השלם / התורה עזר כנגדו / טעם הציווי להדבק בחכמים / סתם ת"ח מהרהר בתורה כל שעה / בן תורה מלך על עצמו בכל מצב
15	ב' לגשת ללימוד מתוך שמחה
15	ג' מבחן לדבר אמת
16	ד' שכר עמל תורה לפי הצער
17	ה' קניני התורה כקניני האשה
19	ו' לא תמצא בארץ החיים / ארוכה מארץ מדה
20	ז' תורה מחזרת על אכסניא שלה
20	ח' אמונה בתורה תנאי לקיומה וללימודה
22	ט' מחשבות ה' עמקו וגבהו לאין קץ אצלנו
23	י' בין הזמנים
24	י"א צניעות מביאה למלכות
25	י"ב ענוה, תורה ויראה
25	י"ג הצורך של התלמיד לקבל מרב / אף לתלמיד חכם יש צורך לקבל מרב / קבלת השפעה הן מהרב והן מבני הישיבה

27	רק הלומד בעיון זוכה לנשמת התורה	י"ד
29	לימוד בעיון דוקא בחבורה / דוקא בחבורה המקבלת שרשים מרב	ט"ו
30	הנהגת הרב עם התלמידים / עד שיבינו עומק ההלכה להעמיד גירסא / אם שמע דבר יעשה אותו לקבוע	ט"ז
33	דברי רבו - בריאה של תורה	י"ז
34	לכל ישראל נשמה אחת	י"ח
34	על הגאון רבי יעקב קמנצקי זצ"ל	י"ט
35	ואתם 'תשבו' פה	כ'
36	קביעות תלמידי החכמים - בארץ ישראל / הקביעות שבא"י מביאה לאחדות	כ"א
38	משנכנסו לארץ לא הוכשרו כל ארצות	כ"ב
39	תכלית החינוך לעומת דרך החינוך	כ"ג
40	דרשה לבר מצוה	כ"ד
	שלשלת יוחסין / כאפרים וכמנשה / עטרת זקנים בני בנים / ההבדל בין מצות תפילין של יד למצות תפילין של ראש / כפה עליהם ההר כגיגית	

הקדמה

'צרוך המקום צרוך הוא שצחר צחכמים וכו', שיושצין צצתי כנסיות וצצתי מדרכות צכל מקום פנוי להם, וקורין לשם שמים ושונין לשם שמים ויראה צלצון, ומחקקין דברי תורה על פיהם, ומקיימין עליהן 'כי קרוב אליך הדבר וגו' (תנא דבי אליהו פכ"ה).

מימרא זו קרא הגה"צ ר' שלום שבדרון זצ"ל על מו"ר ראש ישיבת 'נצח ישראל' הגאון רבי ישראל זאב גוסטמן זצ"ל לאחר פטירתו ביום כ"ח בסיון תשנ"א.

משחר ילדותו יקדה ברבינו אש אהבת תורה באופן בלתי מצוי. רבינו העיד על עצמו שכבר בהיותו בן עשר ידע ששה סדרי משנה בעל פה. כשרצו לתלות זאת בכשרונות בלתי רגילים התרעם על כך ואמר שלא היה עילוי כלל, רק היה לו שכל ישר ואהבת תורה עצומה, וזכה למה שזכה כי הוציא את דם התמצית של חייו על עמל ויגיעת התורה (הליכות ישראל, נדה ח"א עמ' ט).

במהלך אחד השיעורים סיפר שכשהחל ללמוד גמרא, הושיבו אביו בפני דף גמרא שבו היה רק לשון הגמרא גלוי, ואילו רש"י ותוספות כוסו בנייר. אביו הורה לו לכתוב בעצמו פירוש לדברי הגמרא, ולאחר שסיים, סייעו להשוות את מה שכתב למה שכתבו רש"י ותוס', ובמקום שדבריו היו שונים מדבריהם, בקשו להסביר מה מקור השינוי.

בגיל שתים עשרה הגיע לישיבתו של הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל (מח"ס שערי ישראל) בגרודנא, ובמהלך הזמן נהיה לתלמיד חבר לגאון ר' חיים שמואלביץ זצ"ל לימים ראש ישיבת מיר, וכן לחברותא מבוגר לגאון ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל לימים ראש ישיבת פוניבז'. בשנות לימודיו בישיבה למד ש"ס בבלי וירושלמי גפ"ת וידע אותם בגיל שש עשרה, ולמד ש"ס בבלי עם הראשונים שלש פעמים עד לגיל שמונה עשרה (תלמידו הגאון ר' הלל רובל שליט"א בהספדו). תוך כדי כך התקרב מאד למורו ורבו הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל, וגדל מאד בעיון התורה.

בגיל עשרים ואחד נבחר בידי הגאון רשכבה"ג ר' חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל (מח"ס אחיעזר) לחתנו לעתיד של אחד מגדולי וילנא הגאון ר' מאיר באסין זצ"ל (רב

במחוז שניפישאק שבוילנא ודיין בבית דינו של הגאון ר' חיים עוזר) שהיה אז חולה ולא היה באפשרותו להתעסק בכך, והיה ידוע מראש שהחתן הנבחר עתיד למלא את מקום חותנו. חותנו זצ"ל נפטר עוד בטרם החתונה, וראש הישיבה זצ"ל נכנס הישר משיבת הגאון ר' שמעון שקאפ, לתפקידיו כרב בשניפישאק וכדיין בבית הדין של הגאון ר' חיים עוזר ללא הכנה מוקדמת בדרכי ההוראה, והתקרב מאד לגאון ר' חיים עוזר זצ"ל. מאוחר יותר שימש בנוסף, גם כר"מ בישיבת רמיילעס שבוילנא.

ראש הישיבה היה היחיד מכל דייני וילנא שבגזירת שמים שרד את השואה. הוא ורעייתו הרבנית ע"ה, ולהבחל"ח בתם הרבנית ברניקר שתחי', נשארו בחיים תוך מסכת ייסורים ארוכה וקשה, שכללה את רציחתו של בנם הקטן והיחיד מאיר הי"ד בגיטו וילנא, כשחיבקו בידיו.

וכך כתב חתנו הגאון ר' מיכל ברניקר זצ"ל (הקדמה לס' 'קונטרסי שיעורים' נדרים, ירושלים תשנ"ז): 'ראש הישיבה זצ"ל יצא מהמלחמה שבור ורצוץ אבל מחוזק באמונתו. מרוב הצרות היתה התקופה ההיא נחשבת בעיניו כמו מאה שנה, ותורתו החביבה נשכחה ממנו במידה רבה. אחרי המלחמה, במאמצים רבים, שקידה עצומה ותפילות חרישיות הבוקעות לב השמים, זכה שלאט הוחזרה לו עטרת תפארת, וזכר שוב תורתו האהובה, וגם הרבה יותר ניתן לו כמתנה מן השמים', עכ"ל.

לאחר השואה חזר לווילנא וניסה להקים מחדש את הקהילה המדממת של שארית הפליטה. כשנודע לו שהקומוניסטים עומדים להגלותו לסיביר, ברח, הגיע לפריז, ולאחר זמן לניו יורק, ובשנת תש"י ייסד שם את ישיבתו 'נצח ישראל רמיילעס מוילנא'.

בשנת תש"ל עלה לירושלים עיה"ק, ובסייעתא דשמיא, כונן מחדש בעצת הגאון ר' דוב בעריש וויידענפעלד מטשעבין זצ"ל, את ישיבתו בשכונת רחביה בפנית הרחובות שעל שמות רבותינו הראשונים רמב"ן וראב"ע.

...

בהיותי בחור צעיר, בעצת ידיד נעורי ר' שלמה אומן הי"ד, נהגתי לבקר בישיבת 'נצח ישראל'. לאחר זמן, משנת תשמ"ב במשך כשמונה שנים, זכיתי ללמוד ולשמוע שיעורים אצל מורי ורבי האהוב ראש הישיבה זצ"ל. אני מודה בכל לבי להשי"ת על זכות גדולה זו ששינתה את חיי.

פרקי החינוך לתורה שיובאו להלן, נרשמו על ידי בשעת אמירתם במהלך השיעורים, והרבה מהם אף נערכו על ידי בסמוך לשמיעתם. כל הדברים נאמרו במהלך שיעורי ימי שלישי בהם לא נערכה הקלטה. התאמצתי לכתוב את דברי ראש הישיבה זצ"ל באופן מדויק, אך עלי לציין, שהואיל ודבריו נאמרו בעל פה והוצרכתי להפכם לדברים שבכתב, היה צורך לערוך אותם לפי דל הבנתי, וה' יצילני משגיאות.

בזמן שמיעת השיעורים התפעלתי בעיקר מתוכנם הלימודי העמוק, ובכך השקעתי את מירב מאמציי, אך עם כל זה הרבה מדברי האגדה והחיזוק שאמר ראש הישיבה זצ"ל העליתי על הכתב. לאחרונה, תוך כדי חיפוש ועיון במחברות הרבות של סיכומי השיעורים, גיליתי כי בין נבכי דברי התורה הנפלאים שזכינו לשמוע מראש הישיבה זצ"ל, מוטמן בסייעתא דשמיא, אוצר יקר של פנינים, שנאמרו טיפין טיפין במהלך השיעורים, שניתן לצרפן יחד למשנה חינוכית משמעותית. אני מודה לה' על הזכות לחשוף אוצר זה בפני הלומדים.

ראש הישיבה זצ"ל נהג לצטט בקשר לתיאור תולדותיהם של צדיקים, את המאמר בירושלמי (שקלים פ"ב): 'אין עושין נפשות לצדיקים - דבריהם הן הן זכרונ'. לכן, אף שנכתבו תיאורים מצויינים של חיי ראש הישיבה זצ"ל, תקותי ותפילתי שליקוט זה שהוא מדברי רבינו עצמו, יוסיף נדבך להבנת מכלול אישיותו המרוממת, ומעל הכל יוסיף אורה של תורה בעולם, ובכך יהיו שפתותיו דובבות בקבר עד שיקום בתחיית המתים במהרה בימינו.

...

כדי שללומדים בני דורנו תהיה הבנה של הרקע לאמירת הדברים, אביא כאן קטע (עם שינויים) ממאמר שכתבתי בתוך השבעה לפטירת ראש הישיבה זצ"ל, ונדפס בתשרי תשנ"ב בקובץ 'המעין' (לב, א):

ראש הישיבה זצ"ל נהג לפרסם מראי מקומות לשיעורו השבועי מדי יום ראשון בערב, ובמהלך יום שני עסקנו בהכנתם. השיעורים התחלקו לשניים: ביום שלישי התקיים שיעור ההכנה וביום חמישי התקיים השיעור הכללי.

השיעור ביום שלישי החל בשעה תשע בבוקר ונמשך עד לשעה אחת וחצי בצהרים, עם הפסקה של כמה דקות. ביום זה היה ראש הישיבה קם לפנות בוקר כדי ללטש את השיעור בטרם מסירתו, וזמן רב לפני השיעור כבר היו ספריו הנצרכים לשיעור פתוחים במקום הדרוש ומונחים על שלחנו בחדר השיעורים בערימה, לפי סדרם במראי מקומות.

שיעור הכנה זה, שנאמר בלשון הקודש, התקיים בחדר שיעורים והיה פתוח רק לתלמידי הישיבה. עיקר תכלית השיעור היה להכניס את התלמידים אל תוך

1. על תולדות ראש הישיבה זצ"ל ראה: הקדמות חתנו הגאון ר' מיכל ברניקר זצ"ל לספרי 'קונטרסי שיעורים' נדרים (ירושלים תשנ"ז), גיטין (ירושלים תשס"א) ויבמות (ירושלים תשע"א); 'איש האשכולות' (לר"ד פייג', ירושלים תשע"ז); 'שריד לדור דעה' (לר"א בנר, שדרות תשע"ז); 'תולדות רבינו' בס' 'הליכות ישראל' (לר"י טאפלן, ח"א ליקוואוד תשס"ז, הל' נדה ח"א שם תשע"ח); 'לקורותיו של הרב י"ז גוסטמן בשואה' (מאת ד"ר חיים שלם, בתוך 'קובץ מחקרים', אפרתה תשע"ג).

'מעבדתו' של ראש הישיבה, וללמדם כיצד ללמוד וכיצד לחדש. עוד עסק ראש הישיבה בשיעור זה בחינוך ובמוסר, ובכל שיעור היו לפחות כעשרים דקות מוקדשות לסיפורים חינוכיים מתקופת הגאון רבי שמעון זצ"ל והגאון רבי חיים עוזר זצ"ל, וכן לענינים העומדים על הפרק באותה העת.

מטרת השיעורים היתה לגלות לנו התלמידים, את עמקה של תורת ה'. לימוד הסוגיא החל בלימוד יסודי של המשנה, כאשר ראש הישיבה מגלה את חידושיהם של הראשונים בכל אות ובכל ייחוד שבסגנון המשנה.

השיעורים בסוגיא אחת נמשכו, לעתים עד כעשרה שבועות ואף יותר. בכל דין שבו עסק היתה עיקר מגמתו לאתר את כל שיטות הראשונים שבהגדרתו, ולגלות את ההבדלים העדינים שביניהם, לעתים עד כחוט השערה, תוך בירור מניעיהם בהכרעותיהם.

בשלב הבא הצביע על היסוד המרכזי של הדין, והוכיח ביסודיות שכל הראשונים מודים לו, ושכל מחלוקותיהם אינן אלא בנקודות שמחוץ לעיקרו של דבר. בכלל, שיטת ראש הישיבה בלימוד הונחתה על ידי העיקרון של 'אפושי פלוגתא לא מפשינן', כלשון מרן החזון איש שעמו למד בחברותא בתקופת וילנא (יו"ד פ"ו, ב): 'ממדת החכמים למעוטי בפלוגתא'.

כל קטע שצוטט ממקור כל שהוא קרא אותו ראש הישיבה ביסודיות עד תומו, תוך איזכור כל הניתן לדייק ולחדש בו גם אם אינו קשור לסיבת הבאתו, ובכך נתחנכנו לדיוק מלא ולשלמות בלימוד. כמו כן לימד אותנו כיצד 'לקרוא' את דברי רבותינו הראשונים והאחרונים בעיון גדול, ולהפיק מדבריהם שנראו תחילה 'פשוטים', פנינים יקרות.

היה בשיעוריו שילוב נדיר ונפלא של יסודות הלכה עם למדות עמוקה, שתחושה של אמת ודאית שעלתה מהן היתה מרנינה את מעמקי הלב. ראש הישיבה לא היה מוכן לסבול דבר חידוש שאין לו יסודות מוצקים וברורים, ואמיתת חידושו נבחנה ביכולתם להיחתך בסכינא חריפא, ולכן מעולם לא אמר דבר מעורפל שבלתי ניתן להגדרה מוחלטת. מאחר וכל כך חתר אל האמת הטהורה, לא נמנע ראש הישיבה לעתים אף לחלוק על כמה מגדולי רבותינו האחרונים כהפני יהושע החתם סופר הגר"ח ועוד, תוך הקדמת תיאור גדולתם בתורה.

גודל אהבתו לתורת אמת תוכח על ידי העובדה, שכשהיינו מראים לו שחידושו כבר נאמר על ידי אחרונים קדומים או אפילו יותר מאוחרים, היה הוא ממש רוקד משמחה על שזכה לכוון לדעתם הקדושה, ומעולם לא הראה שום סימן של צער על שאין הדבר מתגלה לראשונה על ידו. מה רבה היתה שמחתו של תלמיד שזכה לאחר השיעור להראות לראש הישיבה מקור נוסף לדבריו בכתבי הראשונים - היתה זו

תחושת סיפוק עמוקה ביותר על הזכות לשמח את רבינו הגדול. עד כאן על השיעור של ימי שלישי.

השיעור הכללי התקיים באולם ביום חמישי בשעה שתיים עשרה בדיוק כמו בישיבת גרודנא, וארך כשעתיים עד שעתיים וחצי ללא הפסקה, כאשר במשך כל הזמן כולו עמד ראש הישיבה על רגליו (גם בשעוריו האחרונים שאמרם כשכבר לא היה בקו הבריאות). שיעור זה, שנאמר באידיש ליטאית, היה פתוח לכל, ואף שנכחו בו הרבה תלמידי חכמים מחוץ לישיבה, בדרך כלל לא נהגו לשאול בו שאלות.

את ענין חזרת אותו השיעור פעמיים הסביר ראש הישיבה באמצעות סיפור על ביקורו של הגאון ר' ברוך בער ליבאוויץ זצ"ל (ראש ישיבת קמניץ ומח"ס ברכת שמואל) בישיבת גרודנא. הגרב"ב אמר שיעור בישיבה, ולאחר שנתבקש לומר את השיעור בשנית, הסכים לכך והבטיח שהשיעור השני יהיה 'מיט מער הסבר' (עם יותר הסבר). אך כשהחל לדבר, השתוממו התלמידים להיווכח שרבי ברוך בער אומר את אותו שיעור בדיוק כפי שאמרו בפעם הקודמת ובאותן מילים ממש, רק שהפעם היו עיניו יותר סגורות, ריכוזו יותר גדול ותנועות ידיו יותר נלהבות. ראש הישיבה הסביר שתוספת ההסבר היתה בעצם החזרה, שהרי אינה דומה שמיעת השיעור בראשונה לשמיעתו בשניה. אצל ראש הישיבה, היו לעתים, בשיעורי יום חמישי, הוספות בתוכן ושינויים בעריכת הדברים.

כאשר ניצלנו את יום רביעי לחזור על השיעור ולעמוד על עומק הדברים ששמענו ביום שלישי, היינו נהנים מאד משמיעתו בשניה, והשיעור של ימי חמישי היה עבורנו חויה רוחנית אדירה, שבסיומה חשנו ברוממות נפלאה. כדי לסבר את האוזן אולי מותר להשתמש להגדרת מהות השיעור במשל ממילי דעלמא: היה זה כסימפוזיה, ששלמותה מושגת מכח צירופי חלקיקיה הרבים והמגוונים יחדיו בסדר מסויים, כצירורו של אמן גדול, שבהרמוניה שבין מרכיבי ציורו מתברר עומק רעיונו.

להבדיל אלפי הבדלות בין החול לקודש, השומע את השיעור היה מכיר מתוכו את עומק חכמת הבורא יתברך בתורתו הקדושה, עד כדי שאת החובה המוטלת עלינו בס' 'חובות הלבבות' בשער הבחינה - להכיר את גדלות הבורא מתוך גודל החכמה שבבריאה, היינו זוכים לקיים בשיעור.

לסיום הקדמה זו, נביא עוד מימרא מס' תנא דבי אליהו (שם), שאף אותה קרא הגה"צ ר' שלום שבדרון זצ"ל על ראש הישיבה זצ"ל: 'אשרי אלס ש'ס צו תורה, ויושג וקורא וסונה במקום לנוע במקום סתר, אלל מי מלינין אותו - הוי אומר אלל הקדוש צדוק הוא, שנאמר יושג בסתר עליון כלל פ-די יתלונן'.

תכלית התורה האדם השלם

איתא' בגמ' מכות (כב, ב): 'אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה'. בודאי טעמם של אלו, שחושבים שהעיקר הוא ספר התורה שיש בו קדושה, ואילו אדם גדול הוא בסופו של דבר רק אדם. ורבא אומר שזו טפשות, שהעיקר הוא האדם הגדול.

שאלה זו נידונת גם בתנא דבי אליהו (פרק י"ד אות ג'): 'אמר לי רבי, שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה, ואלו הן: תורה וישראל, אבל אני יודע איזה מהם קודם, אמרתי לו: בני, דרכן של בני אדם אומרים התורה קדמה וכו', אבל אני אומר ישראל קדמו וכו'".

ההבנה הפשוטה היא שאנו מקיימים מצוות ולומדים תורה כדי שתהיה יותר תורה בעולם, ואילו ישראל אינם תופסים מקום בענין. אך לא כן דעת תנא דבי אליהו, שהוא סובר שתכלית קיום המצוות ולימוד התורה היא האדם, שהאדם יהיה אדם של תורה, וזהו שאמר רבא שצריך לקום בפני גברא רבא.¹

התורה עוזר כנגדו

לתלמיד חכם יש חיבור לתורה, כדאיתא בפסחים (מט, ב): 'תנא רבי חייא, כל העוסק בתורה לפני עם הארץ כאילו בועל ארוסתו בפניו, שנאמר (דברים לג, ד) תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורסה'. וכתב מהרש"א שרק אצל עם הארץ נחשבת התורה ל'ארוסה', אך אצל מי שלומד את התורה, התורה נחשבת ל'נשואה', וזה כבר קשר אחר.²

1. כנראה נאמר במהלך שיעור בסוף חורף תשמ"ו.
2. שמעתי מהג"ר אהרן קונשטט שליט"א ראייה לכך ממתני' באבות (ד, י"ג) לפירוש מהר"ל ב'דרך חיים', דתנן: 'רבי שמעון אומר שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן'. והקשה מהר"ל: 'למה לא אמר ארבעה כתרים, ו[מדוע] עיקר הכתר שהוא כתר שם טוב לא חשיב'. ותיירץ: 'כי הכתר הוא תכלית המדריגה והמעלה של בעל הכתר, וכל כתר מן אלו ג' כתרים [כולל כתר תורה] יש לו תכלית וסוף וכו', אבל כתר שם טוב [הוא האדם השלם] אין תכלית וסוף לכתר הזה כי הוא עולה למעלה ומתפשט לאין סוף', ע"כ.
3. עיין עוד על כך להלן אות ה'.

נראה שהכוונה בדימוי התורה לאשה, שכשם שהאשה היא עוזר כנגד האדם, כך גם התורה היא עוזר כנגדו, שעל ידה הוא מתעלה, בונה לו בית ונהפך לספר תורה חי. וזה, כאמור, תכלית הכל, שהרי לא די בקיום מצוות מעשי בלבד, אלא תכלית התורה להפוך את האדם לספר תורה חי.

טעם הציווי להדבק בחכמים

בזה יובן מה שכתב הרמב"ם (סהמ"צ עשה ו'): 'שצונו להדבק עם החכמים ולהתייחד עמם ולהתמיד בישיבתם, ולהשתתף עמם בכל אופן מאופני החברה במאכל ובמשתה ובעסק, כדי שיגיע לנו בזה להדמות במעשיהם ולהאמין הדעות האמתיות מדבריהם, והוא אמרו יתעלה (דברים י, כ) ובו תדבק', ע"כ.

ולכאורה קשה, האם לא די בידיעת ה'שולחן ערוך' כדי שנדע כיצד עלינו לנהוג, ומדוע צריכים אנו גם להתייחד עם החכמים ולהתמיד בישיבתם וכו'? אלא מכיון שבנוסף לקיום מצוות התורה, צריכים אנו גם להיות לספר תורה חי, מוכרחים אנו להיות מחוברים עם אדם גדול.

וזהו שאמרו (ברכות ז, ב): 'גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה', וכן (ברכות ז, ב): 'אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ', שאף אם יודע את כל הש"ס אם לא שימש תלמידי חכמים הוא עדיין נחשב לעם הארץ, ולפי זה יובן היטב מה שאמרו (ויקרא רבה ג'): 'קרא ושנה ולא שימש עדיין תלמידי חכמים דומה למי שנעלמו ממנו סתרי תורה'.

סתם ת"ח מהרהר בתורה כל שעה

מהגמ' בסוטה (כא, א) עולה תיאור של בן תורה אמיתי, וז"ל: 'משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפילה ומתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הליסטיין, ואינו יודע באיזה דרך מהלך, נזדמנה לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטיין, ואינו יודע באיזה דרך מהלך, כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטיין, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך, הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם', ע"כ.

רש"י מפרש ש'נזדמנה לו אבוקה של אור' היינו מצוה, ו'כיון שעלה עמוד השחר' היינו תורה, כלומר, המצוות והתורה מצילים את האדם מהנסיונות שבחוץ ומהטרדות היצר שבפנים. ועם כל זה 'עדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך' עד שמגיע לפרשת דרכים.

ובהמשך שם הקשו: 'מאי פרשת דרכים - פירש"י: מהו שנמשל לפרשת דרכים. ותירצו: 'מר זוטרא אמר זה תלמיד חכם דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא'.

וקשה, דהא תינח אם הגיע לאבוקה שהיא מצוה 'עדיין מתיירא וכו' ואינו יודע באיזה דרך מהלך' כיון שעוד לא הגיע לתורה, אך כיון שהגיע אף לעלות השחר שהיא התורה, מדוע 'עדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך'.

בהכרח שהגמרא מחדשת שלא די לקיים את המצוות ואף לא די ללמוד את התורה, אלא צריך גם להגיע לפרשת דרכים' דהיינו להיות לתלמיד חכם, שרק אז ניצול מכולם.

ואם תאמר מהו ההבדל בין הלומד את התורה לבין תלמיד חכם, הדבר יבואר על פי מה שכתבו התוס' שם בד"ה זה תלמיד חכם דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא, וז"ל: 'תימה והיאך ניצול מכולן והלא לא ניצול מיצר הרע בעידנא דלא עסיק בתורה, וי"ל סתם תלמיד חכם תורתו אומנתו ועוסק בה ומהרהר כל שעה ואינו הולך ד' אמות בלא תורה', ע"כ. זהו אם כן ההבדל בין הלומד את התורה לבין תלמיד חכם, ולכן רק אם נהיה לתלמיד חכם ניצול מכל מפגעי היצר בכל שעה.

בן תורה מלך על עצמו בכל מצב

ואין כוונת 'בכל שעה' רק לכל זמן פנוי, אלא לכל מצב בכל שנות חיי האדם. כפי שאמרו חז"ל (קהלת רבה א'): 'שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה, בן שנה דומה למלך נתון באיספקרפסטי והכל מחבקין ומנשקין אותו, בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין, בן עשר שנה קופץ כגדי, בן עשרים כסוס נהים משפר גרמיה ובעי אתתא, נשא אשה הרי הוא כחמור, הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין הרי הוא כקוף, הדא דתימר בעמי הארץ, אבל בבני תורה כתיב (מלכים א' א, א) והמלך דוד זקן, אף על פי שהוא זקן מלך, ע"כ.

מכאן שהשלימות⁴, היא העמידה בכל הנסיונות המתעוררות על האדם בכל

4. על עבודתו הרוחנית של האדם, אמר במהלך שיעור בגיטין בצום עשרה בטבת תשמ"ב: 'יום צום הוא יום רצון לה', כמו שכתוב (ישעיהו נח, ו): 'הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה וגו'.' כשהייתי צעיר היתה החותנת בוחנת את הכלה באם ידעה לפתוח חרצובות של חוטים מקושרים, שלכך יש צורך בסבלנות. דוקא ביום צום שבו האדם כולו רוחני, יש לו את היכולת לפתח את חרצובות הרשע שלו. ואם יעשה זאת 'אז יבקע (פתאום) כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח וגו'.' בשביל זה צריך ללמוד תורה, כי בלי תורה לא כ"כ יודעים מה הן חרצובות הרשע.

מצב⁵, עד ליומו האחרון⁶, באופן שאף בזקנותו הוא נשאר 'מלך' ואינו יורד מדרגת ה'מלכות' שהיתה לו בהיותו 'בן שנה דומה למלך'.

5. על עמידתו בנסיון בין אדם לחבירו, סיפר הגאון ר' הלל רובל שליט"א (בהספדו בתום השבעה) שיש קטע ברא"ש לבבא קמא (פ"ה ס"ו ו' בשם רבינו מאיר) שהיה נר לרגליו של ראש הישיבה זצ"ל, וז"ל הרא"ש: 'מכאן פסק רבינו מאיר ז"ל, כותי שהלוחה את ישראל על המשכון, ונפל המשכון מיד הכותי ומצאו ישראל אחר חייב להשיבו לבעליו, לפי שגוף המשכון שלו ולא היה לכותי עליו אלא שיעבוד, וכיון דנפל מיניה ומצאו ישראל פקע מיניה השיעבוד דאסור להחזיר אבידה לכותי, ואם בא לומר משום קדושת השם אחזירנו לכותי - יקדש השם בשלו ולא יקדש בשל אחרים בלא דעתם', ע"כ. בהמשך לכך סיפר, שבהיות ראש הישיבה זצ"ל במחנה עקורים, הביא לו הגאון הרב הרצוג זצ"ל אישורי כניסה לארץ ישראל שהיו שייכים לאשה שבינתיים לא נסעה הואיל והמתינה באותה עת לבעלה שיגיע ויסע עמה. ראש הישיבה שאל את האשה האם היא תהיה יותר רגועה בהמתנה לבעלה כשהאישורים ברשותה, וכשהשיבה שכן, לא הסכים להשתמש בהם (מובא גם ב'שריד לדור דעה' לר"א בנר, עמ' 27, בשם הרב נפתלי הערץ ליבזר).

6. ראש הישיבה זצ"ל עמד בשנות חייו בנסיונות נוראים. בהספד עליו (בתום השבעה) אמר הגה"צ ר' שלמה וולבה זצ"ל: 'אנו מספידים את ה'איוב' שבין כל ראשי הישיבות. אין לתאר את מידת הייסורין שעברה על ראש הישיבה זצוק"ל (בס' 'הליכות ישראל' ח"ב עמ' י"ג כתוב שהעיד שאמר וידוי בשואה אולי מאה פעמים...). ראש הישיבה היה היחיד שניצול מן השואה וזכה לבנות את עולמו מחדש. היה משרידי אנשי כנסת הגדולה שישב בבית דין של רבי חיים עוזר זצ"ל והיה ראש ישיבה ברמיילעס. אחר כך היו לו שש שנים נוראות. על צרות אלו התבטא פעם בעצמו, שעמידתו באלו היתה מכח גודל אמונתו שהחזיקתו, כאיוב שאמר (א, כא): 'ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך'. אחרי המלחמה ביקר הרב הרצוג במחנות הפליטים ושמע את הקורות אותם, ואמר לו אחד שאם הוא היה חי שם יום אחד לא היה יכול להיות רב ראשי. וראש הישיבה בכל זאת בנה עולם של תורה והיה מעין המתגבר! וכל מטענו שהביא דרך אותן שנים נותר חי בתוכו, וזו גדלותו הנוראה. הוא בנה תלמידי חכמים בלימוד ובשלמות, וכמו שכתוב בס' 'חובות הלבבות' (שער הפרישות ד'): 'הפרוש אבלו בלבו וצהלתו על פניו', חביבותו ואהבתו לתלמידיו והארת פניו היו כאילו כל חייו היו על מי מנוחות. הסתיר בלבו מה שראה בשואה, שאת זה אמר שיספר רק בעולם האמת', עכת"ד.

ב

לגשת ללימוד מתוך שמחה

אם⁷ מצינו דכתיב (תהלים קכו, ה): 'הזורעים בדמעה - ברינה יקצרו', כל שכן שהזורעים בגילה וברינה - בשמחה גדולה יקצורו. ולכן יש לנו לגשת ללימוד התורה בשמחה כבר מראשית לימודנו⁸.

ג

מבחן לדבר אמת

שמעתי⁹ מהגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל בשם הגאון ר' חיים הלוי מבריסק זצ"ל¹⁰: איך מבחינים אם מה שמחדשים הוא אמת? אם ניתן לומר את הדבר לסבל ברחוב - בבריסק היה הסבל האדם הכי פשוט - והוא יבין, סימן שזה אמת לאמיתה של תורה¹¹.

7. נאמר ביום י"א בשבט תשמ"ו בפתיחת השיעור האחד עשר במסכת כתובות.
8. פי' מכיון שעיקר הקושי הוא בתחילת הלימוד, צריך להתחזק דוקא אז ללמוד מתוך שמחה, בדומה למה דאיתא בגמ' שבת (ל, ב) 'רבה מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדין רבנן' ופירש"י: 'נפתח לבם מחמת השמחה'.
9. נאמר במהלך שיעור שני במסכת גיטין ביום י"ט במרחשון תשמ"ב.
10. בשיעור ארבע עשר במסכת כתובות ביום ט' באדר תשמ"ו, בעת לימוד בס' 'חידושי הגר"ח', אמר בשם חותנו הגאון רבי מאיר באסין זצ"ל, שר' חיים זצ"ל היה תחילה לומד בעמקות את פשט הגמרא, ואחר כך היה מכניס את הבנתו לדברי הרמב"ם.
11. עוד אמר במהלך השיעור, שבדורנו אין לומר חידושים רק פשט, ושעל זאת אנו מתפללים 'להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד וכו'. ובס' 'הליכות ישראל' (הל' נדה ח"א, עמ' רע"ז) מובא בשמו, שדרכו של מורו ורבו הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל היתה תמיד לתת משפט הקדימה לפשט, והיה אהוב אצלו הפשט יותר מהחריפות והפלפול, והיה מדייק בכל תיבה ותיבה בגמרא ומעלה מהן חידושים! ע"כ. ואולי יש מקום לצרף לכאן את מש"כ החזון איש עמו למד ראש הישיבה בחברותא בוילנא, ב'קובץ אגרות' (ח"א סי' ד'): 'באמץ שכלך לאמת ומישרים אינך מסוגל לחידושים הרגילים הממוזגים בהזנחת הנקודה האמתית על הרוב, ואל נא תדחוק את עצמך לחקות את המפלפלים המתפלפלים, בהוספת שקידתך תוסיף אמנם לחדש בתורה, אבל ענין החידושים פי' הגר"ח מולזין זצ"ל בהיות שאין עומק תורה שבע"פ מתגלה אלא אחרי רב השקידה והעמל - כל המתגלה מקרי חידוש', ע"כ.

שכר עמל תורה לפי הצער

שמעתי¹² שהחפץ חיים זצ"ל נשאל על התפילה שלאחר הלימוד: 'מודים אנחנו לך וכו' אנו עמלים ומקבלים שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר'¹³, שתמהו התלמידים הרי חזינן שבראדין כל הפועלים מקבלים שכר על עבודתם, וכיצד אנו אומרים ש'הם עמלים ואינם מקבלים שכר'?

והשיב החפץ חיים שהכוונה היא שאנו מקבלים שכר על עצם עמל הלימוד אפילו לא יצא ממנו דבר חידוש¹⁴, משא"כ הם מקבלים שכר רק אם הועילו משהו בעבודתם, אך אם יעמלו יום שלם בלא שיועילו לא יקבלו שום שכר.

אולי יש ליישב בכך, את מה שיש להקשות על מאמר חז"ל 'שכר מצוה בהאי עלמא ליכא', מן הכתוב בתורה (ויקרא כו, ג-ד): 'אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם, ונתתי גשמיכם בעתם וגו'', דמוכח ששכר מצוה בהאי עלמא איכא¹⁵.

ויש לומר שרק שכר מצוה ליכא בהאי עלמא, אך שכר על עמל התורה איכא גם בהאי עלמא. בפרשת בחוקותי הרי מדובר בעמל התורה, כדדרשו חז"ל (מדרש לקח טוב וברש"י): 'שתהיו עמלים בתורה', ולכן כתוב שם 'ונתתי גשמיכם בעתם וגו'¹⁶.

ויש להביא ראיה לדברי החפץ חיים הנ"ל ממה שכתב הרמב"ם (תלמוד תורה ג, ו): 'מי שנשאול לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו - יש לחלק בין שכחה לבין היסח הדעת שהוא אף לפי שעה - לדברים אחרים - פי' אפילו אינם אסורים - ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת - פי' שלא יעלה על דעתו שניתן לעשות שניהם כאחד - כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל, ולא עליך הדבר לגמור - קאי על העמל - ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, ואם הרבית תורה הרבית שכר והשכר לפי הצער', ע"כ - וזה ממש כמו שאמר החפץ חיים.

12. דברים לפתיחת שיעורי זמן קיץ ביום כ"ה באייר תשמ"ו.

13. ע"פ ברכות כח. ב.

14. כלומר, אפילו לא הגענו להבנה נכונה.

15. ראה מש"כ על כך הרמב"ם בהל' תשובה פ"ט.

16. אף החפץ חיים ('חפץ חיים על התורה' בחוקותי כו, ג) צירף את מה שאמר שהשכר הוא על העמל לכתוב: 'אם בחקתי תלכו' עם פירוש רש"י 'שתהיו עמלים בתורה', אף שלא חילק כראש הישיבה זצ"ל לענין השכר בהאי עלמא, בין שכר לימוד תורה לשכר עמל תורה.

קניני התורה כקניני האשה

איתא¹⁷ בסנהדרין (נט, א): 'אמר רבי יוחנן נכרי שעוסק בתורה חייב מיתה'. ותמה מהרש"א (חי' אגדות נח, ב): 'יש לעיין בזה מה טעם ענין זה דוקא וכו' בדבר שאנחנו חייבין לעשות, הוא אצל העובד כוכבים היפך זה לחייב מיתה בעשייתו'.

ותירץ: 'והנראה שהכונה בזה שהתורה נקראת ארוסה, לפי שרוב ההמון אין עוסקין בה, והוא התורה לגביה כארוסה בבית אביה שהניחה להיות תורת ה', אבל העוסק בה ודאי דהוה ליה נשואה ונקראת תורתו וכו', ולזה כיון שהעובד כוכבים שאר עריות ובעולות בעל יש להן, חוץ מארוסה וכלה שנכנסה לחופה דאין להן וכו', משום הכי הוא ליה עסיקת התורה לגבייהו כאלו בועל ארוסת ישראל וכו', ואמרין לעיל דנידון בדיני ישראל וכו' ע"כ, פי' ולכן חייב מיתה.

השוואה זו בין הקשר לתורה לקשר לאשה, עד שהלומד נעשית התורה כנשואה לו, מצינו גם במשנה בסוף תענית, על הכתוב (שה"ש ג, יא): 'צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו', שאמרו שם: 'ביום חתונתו זה מתן תורה'. והיוצא מכך, כשם שאשתו של אדם היא כגופו, כך התורה של הלומד אותה היא כגופו.

אף בדרכי הקנין יש דמיון בין קנין התורה לקנין האשה, דתנן באבות (ו, ה): 'התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים', ותנן בקידושין (ב, א) 'האשה נקנית בשלש דרכים'. רק שלקנין התורה יש צורך בכל מ"ח ה'דברים' כדי לקנות את התורה¹⁸, ואילו לקנין האשה די באחת משלשת הדרכים. ובאמת, אף באשה, יש בירושלמי הוא אמינא שיצטרכו את כל שלשת הדרכים כדי לקנותה¹⁹, וכמו כן בתורה, אף למסקנה, צריכים את כל מ"ח הדברים כדי לקנותה.

17. גם זה מפתחה לשיעורי זמן קיץ ביום כ"ה באייר תשמ"ו.
18. הצורך ב'קנין' התורה במ"ח הקנינים מבואר ב'קובץ אגרות חזון איש' ח"א בסי' ב', וז"ל: 'ועל כולם הקנינים, שאם לא עשה קנין לא קנה'. וכן הובא בשם הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל (בס' 'פני מאיר' לרא"י הרצמן, ירושלים תשל"ו, פט"ו עמ' מ"ח): 'כשם שבדיני ממונות מוכרחים לעשות את הקנינים המועילים כדי לזכות בחפץ המבוקש, ולא מועיל מה שנראה לעין שהחפץ ברשותו ונקנה לו, כך בענין קנין התורה, כדי לזכות בתורה ישנם קנינים מיוחדים לכך שהם מ"ח הדברים, וככל שיחסרו לו מהם יחסר לו בקניית התורה, ולא יועיל לו מה שנראה לעין שהוא לומד תורה ועוסק בה, כי כל עוד שלא עשה קנין בתורה במ"ח הדברים, הרי הוא עומד מחוצה לה', עכ"ד.
19. ז"ל הירושלמי בריש קדושין: 'כיני מתני' או בכסף או בשטר או בביאה, ותני ר' חייה כן לא סוף דבר בשלשתן אלא אפילו באחד מהן וכו' הרי למדנו שהאשה נקנית בשלש דרכים או בכסף או בשטר או בביאה'.

והנה בספר 'קונטרסי שיעורים' קידושין (שיעור א' אות ב') ביארנו שכל אחד משלשת דרכי הקנין באשה משמש לקנין חלק אחר מקניני האשה (רק שדי באחד משלשת הדרכים כדי לקנות את שלשת החלקים)²⁰, וכך יש לומר שכל אחד ממ"ח דרכי קנין התורה משמש כאמצעי להשגת חלק אחר בתורה²¹.

ויש לדעת שבמ"ח הדברים יש להבחין בין דברים כמו 'תלמוד' ו'שמיעת האוזן' שהם דרכי קנין התורה, בדומה לדרכי קנין האשה, לבין 'טהרה' ו'קדושה' שאינן דרכי קנין, אלא דרכים להפוך את האדם ל'בן תורה' שיהיה מסוגל לעשות קנין בתורה, בדומה להיות האדם ל'בן קידושין' שיהיה מסוגל שיחולו על ידו קידושין.

עוד מצינו בענין החיבור עם התורה, דמיון בין התורה לאשה: דבגמ' עירובין (נד, ב) דרשו את הכתוב (משלי ח, יט): 'באהבתה תשגה תמיד' על התורה, ופירש רש"י: 'בשביל אהבתה תעשה עצמך שוגה ופתי להניח עסקיך ולרוץ לדבר הלכה'. וכפירושו מוכח ממה שאמרו בגמ' שם על ר' אליעזר בן פדת 'שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של ציפורי וסדינו מוטל בשוק העליון של ציפורי'²².

20. ז"ל ראש הישיבה בספרו 'קונטרסי שיעורים' שם: 'מסתבר לומר דכונת הירושלמי, דאי הוא אמינא אשה נקנית בשלשתן יחד, היינו כיון דישנן בקדושין שלשה הענינים הנ"ל בעי מעשה מיוחד על כל ענין וענין, חלק הקנין וכו' דוקא ע"י כסף וכו', וחלק ההתייחדות לאישות חייל דוקא ע"י ביאה וכו', וחלק האיסור חייל דוקא על ידי שטר וכו', קמ"ל דאו או קתני, ונהי דהאמת הוא כן דישנן בקדושין כל השלשה ענינים הנ"ל, מכל מקום כולהו חיילי על ידי מעשה אחד או בכסף או בשטר או בביאה, ומש"כ הירושלמי לא סוף דבר בשלשתן, נראה דכוונת סוף דבר - גמר דבר, היינו שלא תימא שלא נגמרו הקדושין רק ע"י שלשה הקנינים יחד, עכ"ל.

21. כעין שכתב החזון איש ב'קובץ אגרות' ח"א סי' ד': 'וכל המוסיף בקנינים שהתורה נקנית בהם מוסיף ידיעה יותר ברורה וטועם נעימות הצפונות אשר היו בעילום והסתיר טרם עמלו וכו' וכל המרבה בקניני תורה מרבה תורה'.

22. כן פירש רבינו חננאל: 'כלומר, היתה דעתו בתורה ושכח סדינו בשוק'.

לא תמצא בארץ החיים

כתוב²³ במדרש תנחומא (נח ג'): 'תורה שבעל פה הרבה ותורה שבכתב מעט' - 'יש לעיין האם הכוונה רק בכמות או אף באיכות - 'ועל שבעל פה נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכתוב²⁴ ולא תמצא בארץ החיים' - פי' 'לא תמצא' שזה נגד המציאות שתימצא - 'ומאי לא תמצא בארץ החיים וכי בארץ המתים תמצא, אלא שלא תמצא תורה שבעל פה אצל מי שיבקש עונג העולם תאוה וכבוד וגדולה בעולם הזה אלא במי שממית עצמו עליה' - פי' שטבע האדם לאהוב דבר מה, או את ה' או ח"ו עושר ותענוג.

ארוכה מארץ מדה

על הכתוב (איוב יא, ט): 'ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים' שהזכיר התנחומא, שמעתי מהחפץ חיים זצ"ל שאין הכוונה רק שהתורה עצמה ארוכה מארץ, אלא אף שקנה המידה של התורה הוא ארוך מארץ²⁵.

23. שני הקטעים מדברי הקדמה לשיעורי זמן חורף ביום כ"ג במרחשון תשמ"ז.
24. ז"ל הכתוב (איוב כח, יב-ג): 'והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה, לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים'.

25. כן כתב החפץ חיים בספרו 'שם עולם' (פי"ב): 'היה לו לכתוב 'ארוכה מארץ ורחבה מני ים', ואיתא בספרים דהכוונה, לפי מה שידוע שטבע כל דבר להמדת במדה הראויה לזה וכו' והכלל, כל דבר שהוא גדול ביותר כך המדה שימדדו בה היא גדולה, ולזה בא הכתוב ואמר, אודות התורה בעצמה אין לנו לדבר שהיא בודאי גדולה עד אין חקר, ואפילו המדה שימדדו בה גם כן ארוכה מארץ, עכ"ל.

ז

תורה מחזרת על אכסניא שלה

בגמ'²⁶ בבא מציעא (פה, א): 'כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר (ישעי' נט, כא) ואני זאת בריתי' - ברית הוא דבר דו סטרי - 'אותם' - את עם ישראל - 'אמר ה', רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך' - דו"ק שרוח ה' היא 'עלינו' ואילו דברו ותורתו ית' היא 'בפינו' - 'לא ימוש מפיו ומפי זרעך ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם, מאי אמר ה' - 'פי' מדוע כתיב 'אמר ה' פעמים - 'אמר הקדוש ברוך הוא אני ערב לך בדבר זה, מאי מעתה ועד עולם, אמר רבי ירמיה מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה'.

פירוש הדבר, שיש שני אופני התקשרות לתורה: בשלשה דורות ראשונים האדם צריך לחפש את התורה ולהביאה אל תוכו, ואילו מן הדור הרביעי ואילך התורה מחזרת אחרי האדם, והוא רק צריך להסכים להיות האכסניא שלה.

וצריך לדעת שכל מה שהובטח הוא רק שהתורה תחזר על אכסניא שלה, אך יש מצב שבעל האכסניא לא מסכים לקבל את האכסניא ומפסיד אותו...

ח

אמונה בתורה תנאי לקיומה וללימודה

כתיב²⁷ (מ"א ב א-ג): 'ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר, אנכי הלך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש, ושמרת את משמרת ה' אלהיך ללכת בדרכיו לשמר חקתיו מצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה למען תשכיל וכו'.

את מה שצוה דוד את שלמה: 'וחזקת', בלשון חזקה, יש לבאר ע"פ מה שאמרו בגמ' (ברכות לב, ב) 'תנו רבנן ארבעה צריכין חיזוק ואלו הן: תורה ומעשים טובים תפילה ודרך ארץ', ופירש רש"י: 'צריכין חיזוק - שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו',

26. מתוך דברי הקדמה לשיעורי זמן חורף ביום כ"ג במרחשון תשמ"ז.
27. נאמר בהקדמה לשיעור הרביעי במסכת גיטין י"ח בשבט תשמ"ז, בשבוע פרשת ויחי, שבהפטרה קוראים פסוק זה.

וזהו שאמר לו ששמירת התורה צריכה להיות בכל כוחו הואיל וגם היצר הרע עובד בכל כוחו.²⁸

וצריך טעם, מדוע הוצרך דוד לצוות את שלמה לשמור את משמרת ה' ככתוב בתורת משה, הרי אף ללא תוספת זו, כיון שאמר 'ללכת בדרכיו לשמר חקתיו מצותיו ומשפטיו ועדותיו', היו דבריו מובנים. וכמו כן צריך טעם למה שאמר הנביא בספר מלאכי (ג, כב): 'זכרו תורת משה עבדי', דמדוע לא היה די לו לומר: זכרו תורת ה'.

ויש לומר שהן דוד המלך ע"ה והן הנביא מלאכי, כשכינו את התורה 'תורת משה', התכוונו לצוות שיקיימו את התורה מכח 'קבלת תורת משה', כלומר, מתוך קבלת התורה בסיני בדרך של 'נעשה ונשמע', שקבלוה והתחייבו לקיימה גם מבלי שיבינו את טעמיה.²⁹ שלא כעשוי, שאילו הציעו לו לקבל את מצות כיבוד אב בודאי היה מקבלה, כי היה מקבל את מה שמובן לו בשכלו האנושי.

ובאמת לאדם טיפש אין זה כל כך חכמה לעזוב את השכל האנושי ולדבוק בדבר ה', אך לאדם חכם הדבר קשה יותר, וכל שכן לשלמה שהיה חכם מכל אדם, וזהו שהוצרך דוד להזהירו לזכור את אופן הקבלה של תורת משה בדרך של 'נעשה ונשמע'. ולכך נתכוון גם הנביא מלאכי כשצוה כן לדורות.

מעתה י"ל שכשאמרו (ברכות ח, א): 'מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד', זהו רק כשהתורה מקויימת מכח 'קבלת תורת משה', שרק אז ד' האמות של הלכה הם מקום של קיום רצון ה', משא"כ אם האדם מקבל את התורה רק מחמת רצונו העצמי, אז אותן הד' אמות הם מקום של קיום רצון האדם, ואינם שיוור בחורבן.³⁰

וכתיב³¹ (תהלים קיט, סו): 'טוב טעם ודעת למדני כי במצוותיך האמנתי', כלומר, אפשר ללמד 'טוב טעם ודעת' בעומק התורה, רק למי שבא אל הלימוד מתוך אמונה באמיתות מצוות ה'.

28. רמז לכך, שלאחר שבמשך חודש לא מסר שיעור עקב מחלה, התחזק עתה בכל כוחו למסור את השיעור.

29. ושלמה המלך ע"ה קיים זאת כשהודה ואמר (קהלת ז, כג): 'אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני'.

30. במהלך שיעור במס' גיטין ביום כ"ג במרחשון תשמ"ז, בעת לימוד הא ד'המגרש את אשתו ואמר לה הרי מותרת לכל אדם אלא לפלוני' שלדינא אינו גט (גיטין פב, א, שו"ע אה"ע קלז, א), אמר ראש הישיבה: 'מכך שאף שהחריב את ביתנו והגלה אותנו יש לו להקב"ה בעולמו ארבע אמות של הלכה, מתברר שכשגירש אותנו, שייר הוא ית' בגט, ואין ממש חורבן, וזהו ששייך לאכול בשר בסעודת סיום מסכת בתשעת הימים (או"ח תקנ"א י' ברמ"א)'.
31. מכאן, נאמר בהקדמה לאחד השיעורים.

מחשבות ה' עמקו וגבהו לאין קץ אצלנו

כתב³² רבי אברהם אבן עזרא (דברים כא, ז, הובא ברמב"ן פס' ה'): 'השם צוה לעשות כן (לעשות עגלה ערופה) על העיר הקרובה, כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא נזדמן שיהרג אדם קרוב מהם, ומחשבות ה' עמקו וגבהו לאין קץ אצלנו'.

לכאורה היה די לראב"ע לכתוב 'ומחשבות ה' עמקו וגבהו לאין קץ', ומדוע הוסיף: 'אצלנו'?

ונראה שביאורו כביאור הכתוב בתהלים (צב, ו-ז): 'מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתך, איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת'. דצ"ע דמה הרבותא בכך שאיש בער לא ידע וכסיל לא יבין את גדלות מעשי ה', ומדוע לא אמר שאפילו החכם מכל אדם לא יבין את גדלות מעשי ה'. אלא כוונת הכתוב שאיש בער וכסיל אינם מבינים את העובדה שאי אפשר כלל להבין את מידת גדלות ה'.

לכך גם נתכוון ראב"ע, שמחשבות ה' עמקו וגבהו - אצלנו, שמקוצר שכלנו בהיותנו בני אדם אף איננו מבינים שמחשבות ה' עמקו וגבהו.³³

לאפיקורסים³⁴ יש הרבה קושיות, כגון למה היתה השואה וכדומה. חותני אמר³⁵, שמי שלומד ספר, יקרא את כולו ואז יראה שגם הקושיות שהתעוררו בתחילת הסיפור יתורצו על ידי המחבר בסוף. כן בביאת גואל צדק יתורצו כל הקושיות.

32. מתוך שיעור לבבא בתרא בדיני עגלה ערופה.

33. יש לצרף דבריו אלו למה שהביא לעיל מהחפץ חיים זצ"ל על הכתוב 'ארוכה מארץ מדה'.

34. מכאן, מתוך השיעור השלישי במסכת גיטין ביום כ"ז במרחשון תשמ"ב.

35. פי' חותני נהג לומר כן בדרך כלל, שהרי חותנו הגאון רבי מאיר באסין זצ"ל, רב מחוז שניפישאק בויילנא ודיין בבית הדין של הגאון ר' חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל שם, נפטר לפני השואה (ע' 'ישורון' כרך כח עמ' תרצ"ב בשם הגאון ר' מיכל יהודה ליפקוביץ זצ"ל שהיה זה ביום א' כ"א במרחשון תרצ"ב), לפני חתונת ראש הישיבה זצ"ל, שאחר כך מילא את מקומו כרב וכדיין.

בין הזמנים

ברוך³⁶ השם לא דילגנו על אף שיעור בחורף זה, ולא היה זה מחמת גודל בריאותי, אלא משום שגם אם אדם הוא חולה, לא צריך להיות לזה שייכות לשיעור, כמו שכתב הרמב"ם (תלמוד תורה א, ח): 'כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין וכו'.

בישיבת מורי ורבי הגאון רבי שמעון שקאפ זצ"ל היתה לתלמידים ביום האחרון של הזמן שמחה מהולה בעצב. שמחה על שנפטרו מהצורך המתמיד לחזור על השיעור, דבר שמנע אותם מעיסוק בשאר חלקי התורה, וצער וכאב, כחלל ריק, על שביום חמישי הקרוב לא יהיה שיעור.

לדעתי אין להשתמש במושג 'בין הזמנים', רק לכנות תקופה זו 'זמן אחר'. בישיבה של הגאון ר' שמעון היו החברים מקבלים עליהם קבלות בלי נדר ללמוד במשך תקופת בין הזמנים, וביום השיעור נהגו לומר 'חבורה' או שאר חידושי תורה.³⁷

תנן³⁸ (אבות א, טו) 'שמאי אומר עשה תורתך קבע', ומכאן שכל ההפסקות בלימוד כגון תקופת בין הזמנים, צריכות להיות בגדר עראי.³⁹

36. מתוך דברים לסוף השיעורים בזמן חורף, בפתיחת השיעור השמונה עשר במסכת כתובות ביום ז' באדר ב' תשמ"ו.

37. כי גם בימים אלו נשארו בישיבה.

38. מכאן נאמר במהלך שיעור אחר.

39. וע' להלן אות ט"ז בגדר הקביעות בתורה.

צניעות מביאה למלכות

כתוב⁴⁰ במדרש (אסתר רבה א, ח): 'רבי עקיבא היה יושב ודורש ונתנמנמו התלמידים'⁴¹, בעא לערערה יתהון, אמר, מה זכתה אסתר למלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה, אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא תבא אסתר בתה של שרה שחייתה שבע ועשרים ומאה שנה⁴² ותמלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה, 'ע"כ. וצ"ע מה הקשר בין שנות החיים של שרה לארצות המלוכה של אסתר.

וי"ל ששרה היתה יפה כדאמרו חז"ל (בראשית רבה נח, א, וברש"י): 'בת כ' כבת ז' לנוי', וכן אסתר, כדאמרו במגילה (טו, א) 'ארבע נשים יפפיות היו בעולם שרה וכו' ואסתר'.

וכן כתיב (בראשית יב, יא): 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את'. ותימה כיצד לא מצאה שרה דרך להראות את יופיה לבעלה עד אותו הזמן, אלא מוכח שהסתירה את יופיה מחמת צניעותה. ובזה דמתה אסתר לשרה, שהרי אסתר גם כן הצניעה את עצמה⁴³, עד כדי שיש בחז"ל⁴⁴ שאף מרדכי לא ראה אותה.

ולפי זה י"ל, שבהשוואת שרה לאסתר כוונת חז"ל לרמוז, שצניעות מביאה למלכות⁴⁵.

40. גם זה מתוך דברים לסוף השיעורים בזמן חורף, בפתיחת השיעור השמונה עשר במסכת כתובות ביום ז' באדר ב' תשמ"ו.

41. העיר שזה גורם חלישות הדעת לדורש.

42. אמר שלאריכות ימים יש תועלת רק אם משתמשים באותן שנים להרבצת תורה, כדוגמת החפץ חיים זצ"ל (שחי בין השנים תקצ"ח-תרצ"ג) והגאון ר' יעקב קמנצקי זצ"ל (שנפטר ימים ספורים קודם לכן) שזכו שניהם לחיות תשעים וחמש שנה ולהרביץ בהן תורה.

43. ז"ל מהר"ל בהקדמה לס' 'אור חדש': 'אסתר שנקראת כך על שכל ענינה היה נסתר כי צנועה היתה וכו'.

44. לא מצאתי.

45. כדאיתא בגמ' מגילה (י, ב): 'כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים, מנלן מתמר', ע"כ. מצאתי ביאור לכך שצניעות מביאה למלכות, בס' 'משבצות זהב' (לרש"ש וייס, שמואל א' י, ב), וז"ל: 'הקשר בין צניעות למלכות הוא פשוט, כי יסוד המלכות הוא מי אשר לא נצרך לאחרים ולא חסר לו את ההערכה שלהם, ויש לו כוחות פנימיים לעצור בקרבו את המעלות שלו, והוא מי שיש לו המלוכה על עצמו, ולכך יכול להיות לו גם מלוכה על אחרים וכו', עכ"ל. ושמה יש לנו כאן הסבר למה שראש הישיבה זצ"ל נהג כל כך להצניע את עצמו.

יב

ענוה, תורה ויראה

חכמינו⁴⁶ זכרונם לברכה תקנו שנבקש בכל יום מה' ש'יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו ויראתו'. ומכאן שסדר הדברים הוא, שלאחר שהקב"ה פותח את לבנו בתורתו, נוצרת האפשרות לשים בלבנו הפתוח את אהבתו ואת יראתו יתברך⁴⁷.

עוד תקנו⁴⁸, שכל יחיד יבקש בסוף תפילת שמונה עשרה: 'נפשי כעפר לכל תהיה - פתח לבי בתורתך כו'. ומעתה סדר הדברים הוא: להיות נפשנו כעפר לכל, דהיינו להיות עניו ומוכן לקבל, וזהו הקדמה ומפתח לפתיחת הלב שלנו בתורת ה'⁴⁹, ולאחר שנפתח לבנו משימים בו את אהבתו ויראתו ית'.

יג

הצורך של התלמיד לקבל מרב

מסדר⁵⁰ התפילה⁵¹: 'ונפשי כעפר לכל תהיה - פתח לבי בתורתך' עולה ש'נפשי כעפר לכל תהיה' הוא הקדמה ותנאי ל'פתח לבי בתורתך', כסדר לשון המשנה (אבות א, ד): 'הוי מתאבק בעפר רגליהם - והוי שותה בצמא את דבריהם', שתחילה תהיה

46. דברי פתיחה לתחילת שיעורי זמן חורף ביום כ"ח במרחשון תשמ"ו.
47. כעין שכתב רב האי גאון בתשובה לרבי שמואל הנגיד (הובא בשו"ת הריב"ש סי' ד"ה וכבר): 'ולא תמצא יראת שמים ויראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא במתעסקים במשנה ובתלמוד', ע"כ.

48. מר ביה דרבינא בסיום צלותיה, ברכות יז, א.
49. אף רבי חיים מוולאזין דרש סמוכין בשתי בקשות אלו, אך פירש 'ונפשי כעפר לכל תהיה' על מניעת הכבוד. וז"ל בס' 'רוח חיים' (ד, א אד"ה והנה): 'נראה שעל זה (על המניעה מכבוד) התפלל מר בריה דרבינא ונפשי כעפר לכל תהיה פתח לבי בתורתך וגו', היינו שתהיה נפשי נחשבת לכל הבריות כעפר ממש שלא ינהגו בי כבוד, ואז יכול להיות פתיחת לב בתורה ולרדוף אחר המצוות, ע"כ. וע' ריש אות י"ג שראש הישיבה פירש בקשה זו על הקבלה מרב.
50. שלשת הקטעים מכאן ואילך הם מתוך פתיחה לשיעורי זמן חורף ביום ח"י במרחשון תשמ"ה.
51. בתחילת הדברים אמר: 'הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד - התועלת מלהיות גם יחד' היא הן לגדול מן הקטן [לרב מתלמידיו] והן לקטן מן הגדול [לתלמידים מהרב].

נפשו כעפר לחכמים ויהיה מתאבק בעפר רגליהם, ומתוך כך יוכל לשתות בצמא את דבריהם.

אף לתלמיד חכם יש צורך לקבל מרב

איתא בסוטה (כא, ב): 'א"ר יוסי בר' חנינא אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמעמיד עצמו ערום עליהן שנאמר אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח, יב), א"ר יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר והחכמה מאין תמצא (איוב כח, יב)'.

את המימרא הראשונה פירש רש"י על ענין הפרישה מעסקיו, ובמימרא השניה פירש: 'מאין תמצא - מן העשוי כאין', כלומר, באדם שעושה עצמו כאין תמצא החכמה, כלשון התפילה 'ונפשי כעפר לכל תהיה - פתח לבי בתורתך'.

והנה מהרש"א שם מפרש את שתי המימרות הללו על אותו ענין בדרך לא זו אף זו, וז"ל: 'שמעמיד עצמו ערום על דברי תורה כאילו הוא ערום ממנה, ואינו מתגאה לומר שהוא חכם ואין צריך לשום רב, ובענין זה סמך לזה, שאמר אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו כו', דהיינו גם אם חכם הוא - משים עצמו כמי שאינו חכם וכו'⁵².

קבלת השפעה הן מהרב והן מבני הישיבה

כשאמר הקב"ה לאברהם אבינו ע"ה (בראשית כב, יז): 'כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים', הזכיר שני אופנים של קשר בין אנשים שונים שמזרע אברהם:

באופן הראשון - ככוכבי השמים, יש משפיע ומושפע, שהכוכבים, בדומה ללבנה, מושפעים מאור השמש אך אינם משפיעים, כפי שיהושע היה מושפע ממושה ולא השפיע עליו⁵³. אף הברואים מושפעים מהקב"ה, כמו שכתוב (שמות טו, ג): 'ה' איש מלחמה', וכדפירשו בסוטה (מב, ב): 'אין איש אלא הקב"ה', שמכיון שהוא ית' רק משפיע ולא מושפע נקרא: 'איש'.

52. פי' לא רק מי שבאמת אינו חכם ישים עצמו כ'אין' ויקבל מרב, אלא אף מי שהוא חכם ישים עצמו כאינו חכם ויקבל מרב, ש'נפשי כעפר לכל תהיה' קאי אף עליו. [ראש הישיבה נהג לומר על עצמו את לשון המשנה (אבות א, ז) 'כל ימי גדלתי בין החכמים', וסיפר שלעתים אמר את שיעורו בטרם מסירתו לגאון הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל. אף הרב אברמסקי היה מראה לו כרכים של ספריו 'חזון יחזקאל' על התוספתא בטרם הדפסתם (הליכות ישראל נדה ח"א עמ' ט"ז).]

53. כבגמרא בבא בתרא (עה, א): 'פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה'.

על אופן השפעה זה כתוב (שמות לג, יא): 'ויהושע בן נון נער לא ימוש מתוך האוהל', ללמדנו שגדר 'עשה לך רב' (אבות א, ו) הוא להיות מושפע מן הרב באופן מתמשך וקבוע.

באופן השני - כחול אשר על שפת הים, כל אחד הוא גם משפיע וגם מושפע, שהחול משמש גבול לים ומונע את התפשטותו באמצעות צירוף של הרבה גרגירי חול ביחד המסייעים זה לזה, כדוגמת האיש והאשה שעליהם כתוב (בראשית ב, כד): 'והיו לבשר אחד'. כך כאשר כל היחידים של כלל ישראל מכוונים אחד אל השני, גם אם אינם ממש משפיעים זה על זה, כל זמן שהם ביחד, מתקיים, על ידי עצם חיבורם, הכתוב (ירמיהו ה, כב): 'אשר שמתי חול גבול לים'⁵⁴.

על אופן השפעה זה אמרו באבות דרבי נתן (נ"א פ"ח): 'וקנה לך חבר, כיצד, מלמד שיקנה אדם חבר לעצמו שיאכל עמו, וישתה עמו, ויקרא עמו, וישנה עמו, ויישן עמו, ויגלה לו כל סתוריו וכו'.

אף הרמב"ם הזכיר את שני אופני הקשר הנ"ל ביחד, וז"ל (דעות ו, א): 'דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו' - כוונתו למה שאמרו (כתובות יז, א): 'לעולם תהיה דעתו של אדם מעורבת עם הבריות' - 'לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים, ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמוד ממעשיהם' ע"כ. ודו"ק, שעם הצדיק כתב שצריך 'להתחבר' כדוגמת גרגירי חול המתחברים זה לזה, ומאידך אצל החכם כתב שצריך 'לישב תמיד' כדוגמת יהושע שלא מש מתוך האהל⁵⁵.

רק הלומד בעיון זוכה לנשמת התורה

הלומד⁵⁶ בלי עיון לומד רק את גוף התורה - את העץ והאבן של הכלי, אך את שבח הכלי - את נשמת התורה הוא לא זוכה לקבל, ולכן יש בעלי כשרונות שאינם מצליחים בלימודם.

54. שע"י החיבור ביניהם ביכולתם לממש יכולת שאין לכל יחיד בפני עצמו.

55. והתיבות 'כדי שילמוד ממעשיהם' מתייחסים לשניהם.

56. נאמר במהלך שיעור שלישי במסכת גיטין ביום כ"ז במרחשון תשמ"ב.

מורי ורבי הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל אמר שהמוכר כלי יכול לשייר לעצמו את שבח הכלי⁵⁷, וכך נוהג הקב"ה נותן התורה, שאם האדם אינו רוצה לקבל את נשמת התורה, הקב"ה משייר את נשמת התורה אצלו.

כל אות שבתורה היא כמזלג לאחוז את התורה, ומי שמחזיק בידו מזלג לא ייאמר עליו שאכל ושבע ובירך. כך התיבות 'המביא גט'⁵⁸ הם המזלג לאחוז את נשמת התורה. לאכול מן המזלג אפשר רק אם ממית עצמו עליה.

את זאת אמרתי בוילנא כשנהייתי מו"צ⁵⁹, בעשרת ימי תשובה⁶⁰, בבית כנסת שהיו בו רבים מגדולי וילנא⁶¹, והגאון ר' חיים עוזר אמר על כך שזה אמת.

57. כוונתו למה שכתוב בשם הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל בס' 'חידושי רבי שמעון יהודא הכהן' (גיטין סי' ח' עמ' מ', במהד' החדשה עמ' ק"מ, הביאו ראש הישיבה בספרו 'קונטרסי שיעורים' גיטין א' עמ' ד'): 'הרי זה (פי' נתינת נייר הגט) דומה כמי שמוכר לחבירו איזה כלי והלוקח אומר שאינו רוצה לזכות אלא בגוף העצים והאבנים ואינו רוצה בשבח הכלי, דודאי תלוי רק אם המוכר או הנותן משייר לעצמו האי שבחא אולי בידו לשיירו ויהיה דינו כאומן קונה בשבח כלי, אבל אם המוכר אינו משייר לעצמו, אז בעל כרחו זוכה בו המקבל אף אם אינו רוצה בו, ע"כ.

58. הדברים נאמרו במהלך שיעור במסכת גיטין.

59. בתולדות ראש הישיבה שבס' 'הליכות ישראל' (ח"ב עמ' י"א) נאמר שהגאון ר' חיים עוזר מינהו לדיין בבית דינו, מיד לאחר נישואיו בשנת תרצ"א (אך ראה לעיל בהערה 36 בשם הגאון ר' מיכל יהודה ליפקוביץ זצ"ל שחמיו הגאון מאיר באסין זצ"ל נפטר - לפני נשואי ראש הישיבה - בכ"א במרחשון תרצ"ב). [על מינוי ראש הישיבה לדיין, כותב הגאון ר' חיים סרנא זצ"ל בהקדמת ס' 'באר לחי רואי' (לאביו הגאון ר' יחזקאל סרנא זצ"ל ראש ישיבת חברון, ירושלים תשס"ט, חלק מדע ואהבה עמ' 15): 'בעת שהתמנה (הגרי"ז גוסטמן) לדיינות, אמר לו הגאון רבי חיים עוזר צוקללה"ה: 'להוי ידוע לך שכאן בבית הדין אני נקרא ע"י חברי ביה"ד בשם ר' חיים עוזר, וכך גם עליך לפנות אלי'. ר' ישראל זאב זצ"ל שהיה צעיר לימים היה נרגש ביותר ולא רצה לעשות כן, אך לא היתה לו כל אפשרות אחרת והוא היה חייב לקבל את דרישתו של הגאון רבי חיים עוזר'.]

60. בעשרת ימי תשובה מיעט ראש הישיבה זצ"ל לפסוק בשאלות חמורות לא דחופות ומשיחות חולין יתירות, ופעם נמנע בימים אלו מלקיים מבחן ביורה דעה לתלמיד. ושמא רמז בדבריו הללו לכך, שהגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל אישר את אמיתות דבריו אף שמעמד זה התקיים בעשרת ימי תשובה. בימים אלו במיוחד, ראינו את ראש הישיבה בוכה בברכת 'אהבה רבה', בעת שביקש מהי"ת 'ותן בלבנו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, והאר עינינו בתורתך וכו'. במהלך אחד השיעורים סיפר, שכשהגיע לישיבת גרודנא (בגיל שנים עשרה) אמרו לו שהגאון ראש הישיבה ר' שמעון שקאפ זצ"ל בוכה בשעת אמירת ברכה זו. מכיון שר' שמעון התפלל לכיוון ארון הקודש לא יכל להבחין בכך, ועל כן פעם אחת התחבא מאחורי ארון הקודש בשעת ברכות קריאת שמע וראה זאת בעיניו.

61. בסיכום השיעור רשום שאמר שהיו שם עשרת אלפים מגדולי וילנא. על בית הכנסת שבוילנא כתוב בס' 'הליכות ישראל' (ח"א עמ' רצ"ו): 'סיפר רבינו, שאחרי המלחמה התאספו הרבה משארית הפליטה בוילנא, וכל בתי הכנסת שהיו שם נחרבו לגמרי עד היסוד ועד בכלל, מלבד בית הכנסת של הגר"א שיסודו היה עדיין קיים, אלא שלא נשארו מכתליו רק אחד שהיה

טו

לימוד בעיון דוקא בחבורה

בגמ'⁶² ברכות (מז, ב): 'תנו רבנן איזהו עם הארץ וכו' אחרים אומרים אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ, אמר רב הונא הלכה כאחרים'.

'קרא ושנה' זהו היודע בעל פה, כפי פשט מושג זה אצל התנאים, ואף אדם כזה⁶³, אם 'לא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ'. ופירש רש"י: 'שלא שימש תלמידי חכמים' - הוא הגמרא התלויה בסברא, והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים, ע"כ. פירוש, משנה אפשר ללמוד גם ביחידות, אך 'גמרא התלויה בסברא' שהיו נותנים לדברי משנה טעם' צריכה 'שבת אחים גם יחד' ועסק ביחד, ולכן 'היו מתאספים יחד ועוסקים בכך'⁶⁴.

במה שכתב רש"י בסוף דבריו: 'והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים', יש לומר שקודם שנכתב פירושו היתה הגמרא דוגמא לכך, ומזמנו ואילך, הפך אף פירוש רש"י לדוגמא לכך⁶⁵.

כתוב עליו 'בית הכנסת של הגר"א' שעדיין היה מתנוסס לתהלה מתוך החרבות. והנה רבנו ביקש מאיזה בונים לתקן את הבנין כדי שיהא מזומן ומוכשר להתפלל שם ביום הכיפורים, וכן עשו. באותו יום כפור התפללו שם כשלשת אלפים איש, ואמר רבנו שביהכ"נ של הגר"א היה גדול מאד והיה יכול להכיל כחמשת אלפים איש, ובזכרוני שאמר אח"כ שהיה יכול להכיל כעשרת אלפים. התפילות באותו יום הכפורים היו בבכיות נוראות, ורבנו גם דרש בפניהם, ולא היתה תפלה שלא היתה ספוגה מדמעות ומהזכרת נשמות. אמנם אירע דבר נורא, שאחר יום הכפורים נפל כל הבנין, כל הכתלים, עד היסוד, ולא נשארה שם אלא גומא עמוקה מאוד. ותייהם כל העיר, והיו אומרים שבלי ספק אם היה נופל ח"ו בעיצומו של יום הכיפורים, היה כל המקום נעשה בית הקברות גדול ח"ו לכל המתפללים שם. רבנו דרש וחקר היטב אצל הבונים לדעת סיבת הדבר, ושוב נתברר לו שבאמת היסוד היה רעוע מאוד ולא היה לבנין על מה לסמוך, ומצד הטבע היה לו ליפול הרבה מקודם. והסביר רבנו דרצה הקב"ה שיזכו שארית הפליטה להתפלל ביום הכיפורים בבית הכנסת של הגר"א, ולכן העמידו בדרך נס, ומשהתפללו בתוכו נעשית מצותו והלכה לה, והוא מעשה איום ונורא!

62. קטע זה והסמוך לו, מתוך הקדמה לאחד השיעורים.
63. בהזדמנות אחרת אמר שאפילו אם יודע את כל הש"ס בעל פה, אם לא שימש תלמידי חכמים נחשב לעם הארץ.

64. בקשר ללימוד עיוני דוקא בחבורה, אמר בשיעור בתחילת זמן קיץ תשמ"ו, שמה שבספריו 'קונטרסי שיעורים' אין הסכמות, הוא משום שכותרתם היא 'שיעורים שנאמרו בשיבה', והשיבה היא ה'גאון' הכי גדול בעולם, כלומר, חוש הביקורת של ציבור הלומדים ששמע את השיעור, הוא ה'מסכים' הטוב ביותר שיש.

65. על דרך שכתב רבי ישראל סלנטר זצ"ל בס' 'אור ישראל' סי' י"ח: 'ספרי גדולי הפוסקים

דוקא בחבורה המקבלת שרשים מרב

אך בלימוד בחבורה שאינה מקבלת שרשים בלימוד מפי רב לא די. כדאמר רבא בגמ' שבת (סג, א): 'אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש, שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה הקדוש ברוך הוא אוהבן שנאמר ודגלו עלי אהבה, אמר רבא והוא דידעי צורתא דשמעתא'.

מן הגמרא עולה שלדברי התורה יש חומר ויש צורה. 'צורה' זו פירש רש"י: 'צורתא - שורש הדבר קצת למדו מרבם'. כלומר, הקב"ה מחבב שנים המדגילים זה לזה בהלכה (לומדים בעיון), רק אם בנוסף ל'חומר' התורה, יש בידם גם 'צורתא דשמעתא', היינו שורשים שלמדו מרבם.

כע"ז שמעת"ז מהחפץ חיים זצ"ל, שאף שלכאורה בחורים למדנים יכולים לגדול בלימוד העיון מתוך ספרי האחרונים, כפי שעשה מורי ורבי הגאון ר' שמעון שקאפ זצ"ל שלמד מספרי 'קצות החושן', 'שב שמעתתא' ו'אבני מילואים', עדיין צריכים ראש ישיבה שיתקן את הבחור כשאינו אומר אמת.

טז

הנהגת הרב עם התלמידים

כתב הרמב"ם⁶⁷ (הל' תלמוד תורה ד, ד-ה): 'הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים'. מקורו בגמ' עירובין (נד, ב) ברבי פרידא שחזר עם תלמידו ללא הפסק ארבע מאות פעמים.

ראשונים ואחרונים הוא כמו בחינת משנה בימי חז"ל וכו', ע"כ. וע"ע על כך בס' 'אמת ליעקב' (לידיד רבינו הג"ר יעקב קמנצקי זצ"ל) סוף פרשת משפטים.
 66. נאמר במהלך השיעור הארבע עשר בכתובות ט' באדר א' תשמ"ו.
 67. דברים ביום י"א באייר תשמ"ב קודם תחילת השיעור הראשון בזמן קיץ. מטרת הלימוד המשותף של לשון הרמב"ם היתה לברר ללומדים שעליהם לשאוף להבנת עומק של הלימוד תוך כדי קביעות אצל רבם, ושלא ישלו את עצמם שהבינו כשלא הבינו, ולהודיע להם את מחויבותו של ראש הישיבה כרב, כלפיהם, שיביאם להבנת עומק של ההלכה, שלא יקפיד עליהם יותר מדי ושבמידת הצורך יוכיחם.

ובגדר 'שיעור' הלימוד עם התלמידים, כתב: 'עד שיבינו עומק ההלכה'. והנה בגמרא הנ"ל משמע רק שמלמד עד שיבינו את גוף ההלכה, ולא דוקא את עומקה⁶⁸.

עוד כתב: 'וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין'. פי' לא שהתלמיד שקרן, אלא הוא טועה, שחושב שהבין את עומק ההלכה.

'אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים, ואם כעס עליו רבו ורגז, יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך ודעתי קצרה'. כלומר, יש לי דעת, רק שקצרה היא ללא רחבות ועמקות⁶⁹.

'לא יהיה התלמיד בוש מחביריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה - פי' את עומק ההלכה - והוא לא עמד על כך אלא אחר כמה פעמים, שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום'. ביאורו, בדין שומר יש הלכה של נכנס ויוצא כגון בדיני חלב עכו"ם⁷⁰, וכן כאן יתכן תלמיד שאינו בגדר קבוע אצל הרב בבית המדרש, אע"פ שבפועל יושב שם במשך כל היממה⁷¹.

'לפיכך אמרו חכמים הראשונים אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד' - למה הסמיכו במשנה באבות את שני אלו, משום שיש פעמים שהרב קפדן ולכן התלמיד ביישן.

'במה דברים אמורים בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו או מפני דעתן שהיא קצרה, אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה ומתרפין עליהן ולפיכך לא הבינו חייב לרגוז עליהן' - פי' חייב להקב"ה וגם מצד בין אדם לחבירו - 'ולהכלימן בדברים' - פי' ברבים, שהרי מדובר כאן ברבים⁷² - 'כדי לחדדם, וכענין זה אמרו חכמים זרוק מרה בתלמידים' - מלשון זריקת ריפוי!

עד שיבינו עומק ההלכה להעמיד גירסא

על מה שאמר רב זירא (ברכות ו, ב) 'אגרא דפרקא רהטא'⁷³, כתב רש"י: 'עיקר קבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם היא שכר המרוצה'. והואיל והוקשה לו

68. וצריך לומר שהרמב"ם סבר שאם לא הבינו את עומק ההלכה אין זה נקרא שהבינו אותה.

69. לפ"ז חובת הרב לתת לתלמיד רחבות ועמקות בלימוד, וחובת התלמיד לבקש זאת.

70. יו"ד קטו, א ובש"ך סק"ד וט"ז סק"ג.

71. להלן יביא מרש"י שלהיות קבוע היינו שיוכל לומר את השמועה ששמע מרבו לאחר זמן.

72. דייק מכך שהדברים נאמרים על תלמידים בלשון רבים, ולא על תלמיד יחיד.

73. על מה שאמר אב"י בסמוך שם: 'אגרא דכלא דוחקא', אמר ראש הישיבה במהלך שיעור בגיטין ביום כ"ד בטבת תשמ"ב: 'קודם זריחת השמש באה שיא החשכה, כך גם בישיבתנו. זו הפעם האחרונה שנקיים 'אגרא דכלא דוחקא'. מחר, ביום שניתלו המאורות, ניתלה בירושלים עיר הקודש את אור התורה, שנקבל מחר לידינו את בנין 'בתוככי ירושלים' (אכסניה הנמצאת

מדוע יקבלו רק שכר על המרוצה ולא שכר על תלמוד תורה, הוסיף רש"י: 'שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר לימוד', ע"כ.

במה שכתב רש"י ש'לימוד' היינו ש'מבינים להעמיד גרסא', כוונתו למה שלמדנו ברמב"ם ששיעור 'לימוד' הוא 'עד שיבינו עומק ההלכה'. רש"י כתב כן בסגנון של מלמד ומסביר, ואילו הרמב"ם כתב כן בסגנון של פוסק.

אם שמע דבר יעשה אותו לקבוע

עוד⁷⁴ עולה מרש"י, שהמבחן להבנה שעליה מקבלים 'שכר לימוד', הוא יכולת התלמידים 'לומר שמועה מפי רבן לאחר זמן'.⁷⁵

בשכנות שהושכרה (לישיבה). הייתי בידידות עם הגאון מטשעבין זצ"ל, והוא ייעץ לי להקים את הישיבה ברחביה, בלשונו: 'כדי שתזכה להרחיב את השערים של חסד' (משכונת שערי חסד לרחביה הסמוכה). [על הפגישה בין הגאון מטשעבין זצ"ל לראש הישיבה זצ"ל, כתב הגה"צ ר' שלום שבדרון זצ"ל בפנקסו בזה"ל (מובא מכת"ק בס' 'שער העין', לנכדו ר"א אריאל, מודיעין עילית תשס"ח): 'סיפר לי (הרב גוסטמן) שכשהיה עוד אברך צעיר היה דיין אצל הג"ר חיים עוזר גרודזינסקי זצוק"ל, והרב מטשיבין שלח לר' חיים עוזר שאלה בעגונה אחת שקשה לו למצוא לה היתר, ונתן ר' חיים עוזר להרב גוסטמן ששייב תשובה, וכתב תשובה ארוכה בבקאות גדולה ומצא היתר לעגונה, ור' חיים עוזר הסכים על ידו. אחרי עבור שלושים שנה אחרי המלחמה העולמית, בא הרב גוסטמן לירושלים ונכנס להרב מטשיבין, שאל לו הרב אולי היה לו אב שהיה שמו ר' ישראל גוסטמן שהיה דיין אצל ר' חיים עוזר, אמר לו לא, אמר לו ואולי היה דודו, אמר לו לא, אבל אולי הכיר אותו, והוכרח להודות שזה היה הוא עצמו שנתן לו ר' חיים עוזר לערוך התשובה. ושאל אותו בן כמה היה אז ואמר לו, ואמר הרב מטשיבין א"כ אני גדול יותר מכם בשלושים שנה, ואז הייתם כך וכך שנים שהשבתם את התשובה. וקם הרב מטשיבין ולבש את הכובע ובירך בשם ומלכות ברוך שחלק מחכמתו ליראיו, נורא ונפלא, וגם נפלא צדקתו של הרב מטשיבין', ע"כ מכתה"י].

74. המשך הקטע הקודם.

75. וכן כתב על דברי רש"י בס' 'אשר לשלמה' (להג"ר מרדכי שלמה ברמן, ב"ב תש"ע) בהקדמה לסדר מועד (ב'הערה בענין לימוד תורה ועיונה'): 'בברכות ד"ו ב' אמר ר' זירא וכו' ופירש"י וז"ל וכו', הרי מפורש דכל שאינם מבינים את השמועה אינם מקבלים שכר לימוד, ועל כרחך דכל מצות לימוד הוא רק בהבנת הדברים', ע"כ. וע' ס' 'ברכת פינחס' (על מס' ברכות, לחתני הרב פינחס שטיגליץ שליט"א, 'ירושלים תשע"ב, עמ' ל') שרש"י אזיל לשיטתו זו בפירושו למתני' באבות (ה, יד) 'ארבע מדות בהולכי ביהמ"ד - הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו וכו'', שכתב: 'ואינו עושה - שאינו לומד כלום אלא שומע מאחרים' ע"כ, דכיון שרק שומע ואינו מבין נחשב לאינו לומד וזהו שיש לו רק שכר הליכה (דלא כמש"כ הגה"צ ר"ש שבדרון בהגהה לשו"ת מהרש"ם ח"ח סי' י"ט בדעת רש"י, שרק 'ודברת במ' אינו מקיים, אך 'והגית' כן מקיים רק שזה לא נקרא עושה, ודבריו צ"ע שהרי תנן 'שכר הליכה בידו').

עוד תנן⁷⁶ (אבות א, טו) 'שמאי אומר עשה תורתך קבע', ופירשו באבות דרבי נתן (פי"ג): 'עשה תורתך קבע כיצד, מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע, ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו'.

מכאן שתורתו של אדם נחשבת לקבועה אצלו, אם יזכור את מה שלמד מן החכם, ואם לימודו מביאנו לידי מעשה ולידי הוראה לאחרים.

דברי רבו - בריאה של תורה

תנן⁷⁷ בעדויות (א, ג): 'הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלים את המקוה אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו'. יש גורסים: 'אין' במקום 'הין'. ולכאורה קשה, וכי מותר לאדם לחזור על טעות שנשתבש בו רבו, והרי שמעיה ואבטליון רבותיו של הלל לא ידעו לומר 'הין', ואם כן מדוע חזר הלל על שיבוש זה?

התירוץ, שמאמר של רבו של אדם הוא כבריאה מחודשת הקיימת בצורתה לעד⁷⁸, ועל כן אם ברצונו להעבירו הלאה עליו לאמרו בדיוק כפי שנאמר לו⁷⁹.

דוגמא לכך, לשון הכתוב (תהלים קיט, פט): 'לעולם ה' דברך נצב בשמים', שהקב"ה מחדש במאמרו בכל יום תמיד מעשה בראשית מכח המשך קיום מאמרו הראשון ית'.

76. מכאן נאמר במהלך שיעור אחר.

77. נאמר ביום כ"ג אדר א' תשמ"ו בשיעור הט"ז במסכת כתובות, כהקדמה לדבריו שאף דעת יחיד, כיון שנאמרה ע"י אחד מגדולי הדור, היא יצירה הקיימת לעד, גם אם בדורו אין פוסקים כמותו.

78. דברים מעין אלו נהג ראש הישיבה לומר על פסק של בית דין שהוא 'בריאה חדשה', ובעקבות כך אמר בשיעור שלישי במסכת גיטין ביום כ"ז במרחשון תשמ"ב, על עדי קדושין: 'בהיותי צעיר שאלתי לגדולי הדור מדוע נהגו ישראל לומר בשעת קידושין 'מקודשת', ולא ידעו. עתה נאמר הביאור: שעדי קידושין יוצרים הדין ופוסקים שהאשה מקודשת, שיש לעדים כח בית דין'.

79. אף ראש הישיבה היה משתדל להביא בשיעור לשונות של רבו הגאון רבי שמעון שקאפ זצ"ל באותה הטעמה שבה נאמרו.

י

לכל ישראל נשמה אחת

מבואר⁸⁰ בספרים הקדושים שלכלל ישראל יש נשמה אחת⁸¹, וכן ידוע שמיית שרפה פירושה נשמה נשרפת וגוף קיים⁸².

לכן⁸³ אם שמענו שנשרפו יהודים רח"ל, עלינו להרגיש כאלו נשרף חלק מנשמת כל אחד מאתנו, ולהתחזק בתפילה בציבור ובלימוד התורה במסירות נפש.

ט

על הגאון רבי יעקב קמנצקי זצ"ל

אף שראש חודש הוא מועד דאורייתא⁸⁴, אי אפשר לעבור לסדר היום על אבידת כל עם ישראל בפטירת הגאון ר' יעקב קמנצקי ז"ל, שהיה גאון וצדיק, אוהב את הבריות וגאון במידות טובות. כבר לפני שבעים שנה בהיותו בן עשרים וחמש היה הוא מחשובי הרבנים בליטא, וזה בדור שבו היה עם ישראל עשיר בגדולים, ומכל שכן שגדולה האבדה בדורנו העני בגדולי תורה^{85, 86}.

80. נאמר ביום כ"ז בכסלו תשמ"ו בתחילת שיעור חמישי במסכת כתובות, בעקבות מותם של שמונה יהודים בשריפה. עוד אמר, בחנוכה קוראים בכל יום על הקרבת פר אחד, ואילו הפעם הקרבנו שמונה קרבנות כמנין ימי החנוכה, ולצערנו לא היו אלו פרים אלא מבחירי ישראל.

81. ז"ל מהרח"ו בס' 'לקוטי תורה' בחלק 'טעמי המצוות' פרשת קדושים, על מצות 'ואהבת לרעך כמוך': 'דע כי כל ישראל סוד גוף אחד של נשמת אדה"ר כנודע אצלנו וכו', וכל אחד מישראל הוא אבר פרטי כי זה הערבות שאדם ערב בשביל חבירו אם יחטא וכו', ולכן בלשון רבים חטאנו וכו' ולא חטאתי, כי כל ישראל גוף אחד וכו'.

82. סנהדרין נב, א.

83. המשותף לקטע זה ולשניים שלאחריו, שאם אירע חסרון או קושי בכלל ישראל, על כל יהודי לשאת בעול של ההשלמה או החיזוק של החסר הרוחני.

84. נאמר ביום ג' א' דר"ח אדר ב' תשמ"ו, בתחילת השיעור השבעה עשר במסכת כתובות.

85. ראש השנה יט, א וברש"י ד"ה ראש חודש.

86. הערכה זו היתה הדדית: בס' 'איש האשכולות' (על תולדות רבינו, מאת ר"ד פייג', עמ' 128) כתוב, שכשנשאל הגאון ר' יעקב קמנצקי בידי תלמיד האם להצטרף לראש הישיבה בעלייתו לארץ ישראל, הורה לו להצטרף, והוסיף: 'אין עוד ראש ישיבה כמוהו בעולם כולו'.

87. בשיעור במסכת גיטין סיפר שפעם ישב, לבקשת הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל, בדין תורה, ביחד

על כל אחד ואחד מוטל ליטול מקצת מן האחריות לקדש שם שמים ולהרביץ תורה, ובכך למלא את מקומו.

כ

ואתם 'תשבו' פה?

כתוב⁸⁸ (במדבר לב, ו): 'ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן האחים יבאו למלחמה ואתם תשבו פה'. אני מפרש, לעניננו, שעיקר התמיהה איננה על שאחיהם יבואו למלחמה ואילו אתם תהיו 'פה', עיקר התמיהה היא על ש'אתם תשבו פה', כלומר, על שאתם עושים 'פה' עולם כמנהגו נוהג, לא על שאינכם שם, אלא על כך שאתם 'יושבים' פה⁸⁹.

בחור צריך להרגיש אחריות לכלל ישראל בדיוק כמו לוחם. לוחם לא יכול לפשוט את בגדיו מתי שהוא רוצה, אפילו לא בחצות הלילה, כי הוא מרגיש אחריות לכלל ישראל ומרגיש בעצמו את המצב, ולכן אנחנו, שהננו 'פה' ולא תמיד מודעים למצב, צריכים להתעורר להרגשה זו. אם נרגיש כך, זכות התורה שלנו תגן על כלל ישראל.

עם הגאון ר' יעקב קמנצקי והגאון ר' שמואל קושלביץ, ואמר הג"ר שמואל שלנו יותר קשה מלרמב"ם, שלרמב"ם היה קל שהיה צריך לדעת רק את הש"ס, ואילו אנו צריכים לדעת הרבה יותר, ע"כ. וראה לעיל שכע"ז אמר ראש הישיבה על פירוש רש"י לש"ס.

88. נאמר בפתחת השיעור החמישי במסכת גיטין, עם פרוץ מלחמת לבנון הראשונה ביום י"ט בסיון תשמ"ב.

89. כמש"כ המלבי"ם: 'ואתם תשבו פה בשלום ובמנוחה וכו'.

קביעות תלמידי החכמים - בארץ ישראל

איתא⁹⁰ במכילתא (הובא ברמב"ן פ' יתרו כ, ו): 'רבי נתן אומר לאוהבי ולשמרי מצותי - אלו ישראל שהם יושבים בארץ ישראל ונותנים נפשם על המצוות'⁹¹, ע"כ.

וקשה, מדוע היושבים בחוץ לארץ אינם נקראים אוהבי ית'? וצריך לומר שזה מפני שאין ישראל שבחוץ לארץ בגדר קבועים, שכל קביעותם של ישראל היא בארץ ישראל.

בזה תבואר שיטת ה"ש גאונים" הנזכרת בטור חושן משפט (צה, ד) שנשבעין על קרקעות שבחוץ לארץ כי הם חשובין כמטלטלין⁹², כי בעליהן אינו קבוע בחוץ לארץ, דאין לישראל קביעות אלא בארץ ישראל.

ולפי זה י"ל שמה שאמרו (אבות א, טו): 'עשה תורתך קבע' שייך ביותר בארץ ישראל⁹³.

90. קטע זה ושלאחריו נאמרו בהקדמה לאחד השיעורים.

91. על ישיבת ארץ ישראל מתוך נתינת הנפש על המצוות, כתב במכתב לידיד: 'מעיר הקודש הנני בא לברך את ידיד נפשי הנעלה אוצר כל כלי חמדה הרה"ג... אין מלה בלשוני קל וחומר בעטי, להסביר נעימות וחביבות של חיי ארצנו הקדושה בכלל וירושלים עיר הקודש בפרט. אין כאן המפריעים והמכשולים להתקשרות והתדבקות האדם עם התורה והמצוות כמו בחוץ לארץ. וכמו שבחיים הגשמיים אינו דומה חיי עשיר לחיי עני, חיי ילד לחיי זקן, כן בחיים רוחניים אינו דומה הרגשת החיים של הבן תורה שתורתו אומנותו, למי שקובע רק עתים לתורה. ואינו דומה חיי הצדיק שמקפיד להדר לקיים מצוות מעשיות בכל פרטיה ודקדוקיה, למי שמקיים רק כמצוות אנשים מלומדה. ובשביל זה, כל מי שרוצה להרגיש הטעם האמיתי של חיי ארצנו הקדושה, עליו להשקיע עצמו ראשו ורובו בלימוד התורה וקיום המצוות באהבה ובחבה בירושלים הקדושה, ועל ידי זה יתעלה בלי שום הגבלה, ויהא קשור בהחיים הנצחיים אשר מימיו לא נפסקים. אשאר בזה ידיד נפשו הדורש שלומי, ישראל זאב גוסטמן'. (מיום כ"ה בתמוז תשכ"ד [אולי צ"ל: תשל"ד], נדפס בקובץ מוריה רה-רו, תשרי תשנ"ב עמ' ע"ה, בסוף שיעורו בענין 'עשרה תנאין שהתנה יהושע', ולפני שיעורו 'בענין חפירות בקרקע בזמן היובל'). וע"ע על יחסו לחיים בארץ ישראל, בהקדמת חתנו הגאון ר' מיכל ברניקר זצ"ל לס' 'קונטרסי שיעורים' מסכת יבמות עמ' 29.

92. בשו"ע שם סע' א' ובסמ"ע סק"ב, לא נפסק כך.

93. צ"ל כוונתו, שה' אוהבם, הואיל ומחמת היותם בארץ ישראל הם מקיימים יותר את 'עשה תורתך קבע'.

94. את השיעור הראשון בזמן קיץ תשמ"א (ביבמות יב, ב בסוגיית ג' נשים וכו') פתח ראש הישיבה בהבעת שמחה על היות הציבור שוב יושבים ללמוד יחד, ובמיוחד על היותם בארץ ישראל

הקביעות שבא"י מביאה לאחדות

בגמ' סנהדרין (כד, א): 'אמא ר' אושעיא מאי דכתיב (זכריה יא, ז) ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים, נועם אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימין זה לזה בהלכה, חובלים אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה, ע"כ.

והקשה מהרש"א: 'למה קרא לתלמידי חכמים שבארץ ישראל נועם בלשון יחיד ולתלמידי חכמים שבבבל חובלים בלשון רבים'.

ונראה שרש"י עמד על קושיא זו ותירצה, וז"ל: 'מחבלים - בלשון עז וחמה מקשין זה לזה, ובני ארץ ישראל נוחין יחד ומעיינין יחד ומתקן זה את דברי זה והשמועה יוצאה לאור, ע"כ. וכוונתו, דאמנם תלמידי חכמים שבחוץ לארץ מקשין בעוז ובחמה מדהתורה בוערת בהם, וזה סימן טוב להם, אך תלמידי חכמים שבארץ ישראל עושים זאת ביחד ומנעימין זה לזה, וזהו שנקט הכתוב לגבם בלשון יחיד.

ובירושלים עיר הקודש. עקב כך למד עם התלמידים מתוך ספר 'מאמרי שלמה' (ח"א מאמר נ"א עמ' קצא-קצב) לרבי שלמה הרכבי זצ"ל המשגיח דישיבת גרודנא (מתלמידי רבי ירוחם זצ"ל ממיר), על ארץ ישראל, ואמר שהדבר יועיל להבנת המושגים 'ארץ ישראל' ו'עם ישראל'. וזה קיצור תוכן הדברים שלימד: אמרו חז"ל בברכות (ה, א) ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכו', ואמרו בב"ר (לט, ח) מוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטאות של חוץ לארץ. ואמרו שהקב"ה חיבב את ארץ ישראל על אברהם שלכן לא גילה לו את הארץ כדי לחבבה עליו, והאבות חמדו לה ולכן נקראת ארץ חמדה. ואמרו בויקרא רבה (יג, ב) מדד הקב"ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה להנתן לישראל אלא ארץ ישראל, וכן אמרו שם שארץ ישראל חביבה עליו יותר מהכל, ואמר הקב"ה: ישראל חביבים עלי וארץ ישראל חביבה עלי, אכניס ישראל שחביבים עלי לארץ ישראל שחביבה עלי. וכן כל ההבטחות לאבות היו עליה ותשוקת האבות היתה לארץ ישראל, ולפיכך הכניס אותנו לארץ. וצריך להתבונן מדוע חביבה הארץ, האם מפני היותה זבת חלב ודבש ושיש לה פירות יפים, הלא גם ארץ מצרים נקראת 'כגן ה'! והתשובה: ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל ע"י יסורים וביניהם א"י, ולכאורה קשה הרי הנותן בעין יפה נותן, ובפרט הקב"ה שהוא רב חסד ומרבה להטיב, ומדוע נתן ארץ ישראל דוקא על ידי יסורים? ובמהר"ל בהקדמתו לספר דרוש על התורה מבואר שיש כאן מהות הקשר בין עם ישראל וארץ ישראל. כשם שפשוט שעולם הבא ותורה הם ענינים רוחניים נפרדים לגמרי מהנאות ומהשגות, כמו שאמרו בברכות (יז, א) עולם הבא אין בו אכילה ושתייה אלא צדיקים יושבים וכו', וכן תורה היא רוחנית כמש"כ בזה"ק ויקרא (אחרי מות עג, א) קוב"ה ואורייתא וישראל חד, כמו כן ארץ ישראל הוא מושג רוחני מקום דבקות לשכינה. ולכן ג' מתנות אלו ניתן להשיגם רק ע"י מירוק החומר לגמרי. ובאו חז"ל ולמדונו שלא נטעה שבארץ ישראל יש ענין גשמי, אלא היא דבקות בהש"ת, ולכן ניתנה דוקא ע"י יסורים. ולכן אמרו בפסחים (קיג, א) שלשה מנוחלי עולם הבא - הדר בארץ ישראל וכו', שהדר בארץ ישראל ומתקשר לארץ ישראל ממילא מתקשר להקב"ה ולעולם הבא, עכ"ד.

ויש מקום לומר, שחסרון אחדותם של תלמידי חכמים שבחוץ לארץ נובע מחסרון בקביעות שלהם, שהוא פוגם בשלמותם, משא"כ תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שהיותם במצב של קביעות מסייעת להם להיות באחדות.⁹⁵

כב

משנכנסו לארץ לא הוכשרו כל ארצות

בגמ'⁹⁶ ערכין י, ב: 'פורים דאיכא ניסא לימא (הלל), אמר רבי יצחק לפי שאין אומרים שירה על נס שבחוצה לארץ, מתקיף לה רב נחמן בר יצחק והרי יציאת מצרים דנס שבחוצה לארץ הוא ואמרין הלל (בשטמ"ק גרס: התם), כדתניא עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה משנכנסו לארץ לא הוכשרו כל ארצות לומר שירה'.

ביאור הדבר: משנכנסו לארץ ישראל נוצר דין חוץ לארץ, ולפני שנכנסו לארץ ישראל לא היתה ארץ ישראל אך גם לא היתה חוץ לארץ, ורק אחר שנוצרה ארץ ישראל נוצר חוץ לארץ. וביאור הסוגיא, דהמקשן הבין שאומרים שירה דוקא על נס שבארץ ישראל, והתירוצן שאין אומרים שירה על נס שבחוץ לארץ.

95. ענין האחדות בין אחינו בני ישראל היה חשוב אצל ראש הישיבה. בפתיחה לזמן חורף ביום י"ד במרחשון תשמ"ט למד עם התלמידים מתוך ספר 'מאמרי שלמה' (ח"א עמ' א-ג) לרבי שלמה הרכבי זצ"ל, ובו מובא מה שכתוב במדרש (ב"ר ח, ה): 'בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לברא את אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא ומהם אומרים יברא, הה"ד (תהלים פה, יא) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה'. ושם כתב שמכך שהאדם אכן נברא, מוכח שהקב"ה הכריע כחסד וצדק, ושמכך ראיא ששורשם של ישראל בחסד וצדק, ואף אם לעתים רואים פרוד גדול בין בני אדם וגם אצל בני ישראל, וקטטה רבה עד שכמעט אי אפשר לחבר שני אנשים יחד וכו', כל זה הוא במקרה מפני מצבים שונים ומדות וכהנה, אבל בהבטל והוטר המניעות כגון בשעת צרה וכו', בלא עבודה מיוחדת ובלא עמל ויגיעה נולדת אהבה ורחמנות איש לרעהו וכו', ע"כ למד מתוך הספר הנ"ל.

96. נאמר במהלך השיעור השנים עשר במסכת גיטין ביום ב' בשבט תשמ"ב.

כג

תכלית החינוך לעומת דרך החינוך

בצוואות⁹⁷ של גדולי ישראל, לרוב מוצאים דרישות הרבה יותר חריפות מאשר בספריהם. את זה הם למדו מצוואת יעקב, שהוכיח את בניו רק סמוך לפטירתו.

כדאיתא בספרי (דברים פסקה ב'): 'ראובן בכורי, וכי אין אנו יודעים שראובן בכור, אלא מלמד שאמר לו (יעקב אביו) ראובן בני אומר לך מפני מה לא הוכחתיך כל השנים הללו - כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי, פי' כי משניהם ניטלה הבכורה. וקשה, למה חשש יעקב לומר לראובן את האמת?

אלא שבחינוך 'כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע' (יבמות סה, ב), כלומר, אין לומר תמיד את כל האמת, כי קשה לאדם לסבול זאת אודות עצמו, מכיון שהגוף אינו יכול לסובלו.

עיקר החינוך הוא שהבן יקבל טעם אמת ולא טעם כבוד, ושירצה בביקורת.⁹⁸

הצלחת החינוך נמדדת בכך שיכול אדם לומר לבנו את כל האמת ביום פטירתו. וכן מצינו שמשוה רבינו ע"ה הוכיח את ישראל ביום פטירתו.

וזהו שכתוב⁹⁹ (משלי כב, ו): 'חנך לנער על פי דרכו, ודו"ק שהחינוך צריך להיות לפי דרכו של הבן ולא לפי דרכו של האב'.¹⁰⁰

97. נאמר במהלך אחד השיעורים.

98. ראה עוד מדברי ראש הישיבה ורבו הגאון ר' שמעון שקאפ על חינוך הבנים בס' 'הליכות ישראל' (נדה ח"א עמ' רע"ט ורפ"ז).

99. נאמר במהלך אחר השיעורים.

100. כן הובא בשם ראש הישיבה (ע"י חתנו הגאון ר' מיכל ברניקר זצ"ל) ב'מכתב בענייני חינוך' (נשלח לגיסי הרה"ג ר' מרדכי עמנואל שליט"א מח"ס בכור קדשים ביום י"ז באייר תשמ"א, נדפס בקובץ המעין נב, א תשרי תשע"ב): 'מפסוק זה אנו לומדים וכו' החינוך לנער הוא על פי דרכו, דהיינו שיש לכל נער דרך שמסוגל לו וכו', ע"כ. ועם כל זה, ע' מש"כ בדרשתו לבר מצוה של נכדו על כך שמברכים את הבנים שיהיו 'כאפרים וכמנשה' כדי שיהיו גדולים.

כד

דרשה לבר מצוה¹

שלשלת יוחסין

כתוב בפרשת תצוה (כח, יד): 'ושתי שרשרת זהב', ופירש"י: 'שלשלאות'. משפחתנו מכל הצדדים היא שלשלת זהב. חתן הבר מצוה נקרא על שם אבי מורי ר' אברהם צבי הי"ד, ולכן אספר עליו סיפור.

אבי היה סוחר שעשה כל דבר על פי דין תורה, והיה מתייעץ עם החפץ חיים ז"ל בכל עניניו. כיון שבימי השבוע היה טרוד מאד כדרך הסוחרים, הוצרך בשבת לנוח. פעם, קודם שהלך לנוח בשבת, ביקש ממני ומשלושת אחיי² להעיר אותו בשעה מסויימת כדי שיוכל לקום ללמוד תורה. כשהגיעה השעה ראו הבנים שאביהם ישן שינה עמוקה, ומתוך רחמנות נמנעו מלהעירו. כאשר מאוחר יותר קם מעצמו, היתה לו מכך עגמת נפש רבה כיון שהשעה היתה מאוחרת, והוא גער בבניו ואמר: 'למה לא ריחמתם עלי להעירני', כלומר, כדי ללמוד!³

חותני היה הגאון ר' מאיר באסין זצ"ל שהיה גאון מפורסם מדייני ווילנא. בזמנו נהגו לומר שבווילנא יש שלשה גדולים: הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל, הגאון רבי העניך אייגעש זצ"ל (בעל ס' מרחשת) והגאון ר' מאיר באסין זצ"ל חותני⁴. אנחנו גם ממשפחת הגר"א ז"ל ומצאצאי ר' משה רבקה בעל 'באר הגולה'.

1. דברים שאמר ראש הישיבה זצ"ל בקידוש לכבוד שמחת הבר מצוה של נכדו הרב אברהם ברניקר שליט"א, בשבת פר' תצוה תשמ"ז.
2. שניים היו גדולים ממנו, ועוד אחד צעיר שעליו התבטא שהיה קדוש וטהור, ושהגאון ר' חיים עוזר היה משתעשע עמו הרבה. אביו ר' אברהם צבי ושלשת אחיו יהודה, אשר, ומשה, ואחיותיו חנה ורבקה נרצחו עם משפחותיהם בשואה, ה' יקום דמם.
3. מעין זה היה ראש הישיבה מספר על אמו ע"ה, שכשהיתה מעירה אותו מוקדם לתפילת שחרית היתה אומרת לו: 'אני מרחמת עליך ולכן אני מעירה אותך' (הליכות ישראל ח"ב עמ' ט').
4. באחד השיעורים בגיטין, תוך כדי לימוד קטע בבעל המאור (לרז"ה) ובמלחמות (לרמב"ן) שעליו, העיר שחמיו הגאון ר' מאיר באסין זצ"ל ידע את כל ספר המאור ואת כל ספר המלחמות בעל פה, וסיפר שפעם בקשו חמיו לקרוא לפניו קטע מס' המלחמות, ותקנו על שינוי באות אחת. [הספדו של הגאון ר' שלמה היימן זצ"ל ראש ישיבת רמיהלעס בוילנא על הגאון ר' מאיר זצ"ל, נדפס בס' 'חידושי ר' שלמה עה"ת ומועדים' (לייקוואוד תשע"ג, עמ' רצ"א).]

כאפרים וכמנשה

נהגו⁵ ישראל שהאב מברך את בנו 'ישימך אלקים כאפרים וכמנשה', ולכאורה מן הראוי היה שיברכנו להיות כאחד מגדולי דורו, שבאופן זה יכלו הן המברך והן המתברך להשיג יותר את הדבר, כיון שמכירים את אותו גדול.

ונראה פשוט שטעם הדבר, שאם מברכים את הבן שיהיה 'כאפרים ומנשה', גדל הסיכוי שיהיה כאחד מגדולי דורו. משא"כ אם יברכנו שיהיה כאחד מגדולי דורו, יהיה⁶ כיהודי רגיל.⁷

עטרת זקנים בני בנים

למסקנת⁸ הגמ' בברכות נד, א גם על נס של יחיד צריך לברך שעשה לי נס במקום הזה. ולגירסת הרי"ף הרמב"ם והגר"א שם, לא רק הוא צריך לברך אלא 'הוא ובריה ובר בריה', וכך הובא להלכה ברמב"ם (ברכות י, ט).

בלשון הרמב"ם יש דבר חידוש, שז"ל: 'מקום שנעשה בו נס ליחיד אותו היחיד ובנו ובן בנו מברך ברוך אתה ה' אלקנו מלך העולם שעשה לי נס במקום הזה או

5. המשך הדרשה בקידוש הנ"ל.

6. כלומר, השאיפה צריכה להיות גדולה בהרבה ממה שבאמת מסוגל בדורו להגיע אליו, ואם ישאף כך, 'וכל להיות כאחד מגדולי דורו. כן הביא חתנו הגאון ר' מיכל ברניקר זצ"ל בהקדמה לס' 'קונטרסי שיעורים' גיטין דף ו', וב'מכתב בענייני חינוך' (מיום י"ז באייר תשמ"א, נדפס בקובץ המעין נב, א תשרי תשע"ב), וז"ל שם: 'שאיפתנו צריכה להיות שיהיו כאבות העולם, ולזה אנו צריכים לתת מאווינו ותכלית החינוך, ואם נשתדל שיהיו כאבות העולם, אז יהיו בני תורה, ואל לנו לוותר על כיוון ותכלית זה', ע"כ. כדאי לצרף לדברים אלו את מה שאמר לעיל כאן ובמכתב הנ"ל בפשט הכתוב: 'חנוך לנער על פי דרכו'.

7. לאחר הדברים הללו החל הבר מצוה לומר דרשה. ראש הישיבה ביקש שלא יפריעו לנכדו, ואמר שלא ידוע לו מקור למנהג להפריע לדרשת בר מצוה, והוסיף שבבר מצוה שלו דרש במשך יותר משעה באין מפריע, ושכך ראה תמיד באירופה. בעקבות רעש בעזרת הנשים, אמר: כתוב (דברים לא, יב): 'הקהל את העם האנשים והנשים והטף', ובגמ' (חגיגה ג, א): 'אם אנשים באים ללמוד נשים באות - לשמוע, טף למה באין - כדי ליתן שכר למביאיהן'. בעבר היה חינוך הנשים חינוך ביתי, אך כיום שיש מוסדות 'בית יעקב' נהיו הנשים ללמדניות ויכולות הן 'לשמוע' בשעת דרשה. והן יכולות גם להשגיח על הטף שלא ירעישו, ובכך יקויים בהן 'ליתן שכר למביאיהן' על שחושפות את הטף להשפעה מעצם היות דברי תורה נאמרים גם אם אינם מבינים כלל, שכידוע דרכה של תורה להשפיע על השומע אף אם אינו מבין. ויש עוד טעם לחייב שתיקה בשעת דרשה: דכתיב (משלי כח, ט): 'מסיר אזנו משמע תורה גם תפלתו תועבה', 'תועבה' הוא ביטוי חריף ביותר, ולכן לא כדאי להיות 'מסיר אזנו משמוע תורה'.

8. מכאן ואילך דרשתו בסעודת הבר מצוה של נכדו הרב אברהם ברניקר שליט"א, אור ל"ז באדר תשמ"ז.

שעשה נס לאבותי במקום הזה, עכ"ל. משמע שאפילו נכד וכל שכן בן יכול לומר 'שעשה לי נס' על נס של אביו או סבו. מכאן מוכח שאב בנו ובן בנו נקראים דור אחד, כדכתיב (משלי יז, ו): 'עטרת זקנים בני בנים'.

וכעין זה יש בגמ' בבא מציעא (פה, א): 'כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר ואני זאת בריתי וגו' לא ימוש מפיו ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם'.⁹

ההבדל בין מצות תפילין של יד למצות תפילין של ראש

כתוב¹⁰ (דברים ו, ח): 'וקשרתם לאות על ירך', ומכאן שיש מצוה לקשור את התפילין על היד. ואין להקשות מדכתיב (שמות יג, טז): 'והיה לאות על ידכה', שאת זה יש לפרש שאמרה תורה שהאופן ש'והיו לאות על ידכה' הוא על ידי קשירה. אך בתפילין של ראש כתוב רק (דברים ו, ח): 'והיו לטטפת בין עיניך'¹¹, דהיינו שאין מצות קשירה רק שהתפילין יהיו על ראשו, ואין נפק'מ כיצד הגיעו התפילין לראשו. וזהו הבדל בעצם המצוה בין תפילין של יד ושל ראש.¹²

יש מזה נפק'מ לדינא. שהרי בעקבות דברי התוס' רי"ד המפורסמים שלמצוה שבגופו אין מועילה שליחות, יוצא שאם אדם אינו מסוגל לקשור את התפילין על

9. לאחר פתיחה זו ביקש מנכדו הבר מצוה שיאמר את דרשתו, ואמר לו: 'פתח פיה ויאירו דבריך' (כלשון ר' יהודה בן בתירא בברכות כב, א).

10. לאחר שסיים נכדו לדרוש, ביאר ראש הישיבה את הדרשה, ואמר שעתה יקיים 'שימה בפיהם' כדי שיהיו הדברים שוים לכל נפש. והעלה תמיהה, שאם כך יעשה מה ישרא ללומד לעשות אם כבר שמו הדברים בפיו? והשיב, שעדיין עליו ללעוס את הדברים ולבלוע אותם אל תוכו!

11. כ"כ מהר"י ענגיל בס' 'גליוני הש"ס' (ח"א נב, א) בדעת הירושלמי (ברכות ט, ג): 'סברת הירושלמי דתפילין של יד המצוה רק הקשירה על היד אבל גוף מה שמונחין על היד אינו מצוה כלל, משא"כ בתפילין של ראש מה שהם על הראש הוא מצוה, וכמו שכתוב וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך, דבשל יד רק הקשירה המצוה ובשל ראש המצוה שיהיו על הראש, ואף דכתיב במקום אחר והיו לך לאות על ירך, מ"מ כיון דשני קרא כאן בדיבוריה בזה משל יד לשל ראש אתי האי קרא ומגלה גם אאידך דגם שם הכוונה רק שתתנם על היד, אבל אין גוף ההויה מה שהם על היד מצוה רק מעשה הנתינה היא המצוה ולא יותר וכו', עכ"ל. אכן, יש גם מקום לפרק ש'וקשרתם' שברישא קאי גם על של ראש שבסיפא, וכן דעת הסמ"ג (עשין כא-כב) שכתב בש"י ובש"ר שהמצוה היא 'לקשור', כפי שנתפרש בס' 'להורות נתן' (לר"נ געשטטנר, ח"י עמ' י"ב אות ד').

12. דברי ראש הישיבה אלו נזכרים בקובץ 'אור המזרח' (תשנ"ב, כרך מ' עמ' 136), ושם נוסף שתלה את דבריו במש"כ הדרישה (או"ח סו"ס כ"ה) בשם מהר"ל: 'לפירוש רש"י ורי"ף ורמב"ם נחא מאד למה תיקנו על של ראש על מצות ועל של יד להניח משום דבשל יד כתיב וקשרתם לאות על ירך וקשירה והנחה חדא היא לכן מברכים להניח אבל בשל ראש כתיב והיו לטוטפות, הרי שלא נזכר בה אלא לשון הויה לפיכך שייך על מצות, ע"כ.

ידו בעצמו, למשל מחמת חולי רח"ל, אין הוא יכול למנות שליח שיניח במקומו כיון שצריך להניחם על ידו שלו, אך הוא יכול למנות שליח לקשרם על ידו של המשלח, ולזה בעיניו שליח המתמנה על פי כל גדרי שליחות¹³. משא"כ לענין תפילין של ראש, שלזה לא יצטרך שליח על פי כל גדרי שליחות, שצריך רק שיהיו התפילין מונחים על ראשו, ואין זה משנה כיצד הגיעו לשם.¹⁴

ובשם הגאון הרוגאצ'ובי יש עוד נפק"מ¹⁵: בענין הדין שמי שהניח תפילין בלילה צריך - בהגיע היום - למשמש בתפילין ולברך עליהם. ואומר הרוגאצ'ובי שזה רק בתפילין של יד שיש בהם מצות קשירה והמשמוש בא במקום קשירה, משא"כ בתפילין של ראש שבהם לא בעיניו משמוש כיון שאין בהם מצות קשירה.¹⁶

וכן מדויק מלשון הרמב"ם (תפילין ד, ד): 'תפלה של ראש אינה מעכבת של יד ושל יד אינה מעכבת של ראש מפני שהן שתי מצות זו לעצמה וזו לעצמה'¹⁷, עכ"ל.

13. הקשה חתני הרב שאול גייל שליט"א מדאיתא בגמ' עבודה זרה (לט, א): 'מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו' אף שאינה מחוייבת. ותיקן, דשמא נאמרה גמ' זו אליבא דהסוברים דשבת הוי זמן תפילין ולא הוי מ"ע שהזמן גרמה. ואח"כ מצאתי כן בשו"ת אבני נזר או"ח סי' מ' אות ו', הובא בס' 'שארית יוסף' (לר"ש וואהרמאן, ניו יורק תשמ"ד, עמ' ת"ד). וב'שארית יוסף' הוסיף שבהגהות מיימוניות להל' ציצית (פ"א אות ט') כתוב: 'לא היתה קושרת אלא מסייעת לו לקשרם'.

14. בקובץ 'ישורון' כרך י"ט עמ' תקנ"ח הובא בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל: 'מעיקר הדין אין מצוה בהנחת התפילין, ולכן יכול להניח תפילין ע"י אשה או עכו"ם ואין צריך שליחות. במקרה כזה יברך על הנחת תפילין רק לאחר שהתפילין מונחות על ידו. לכתחילה ראוי לחוש לשיטת הסוברים שיש מצוה בהנחה, ואפילו ישכור אדם לזה אם אין ההוצאות מרובות, ע"כ. ובס' 'כף החיים' (או"ח כז, ח) כתב להקל אף בקטן.

15. ז"ל בס' 'צפנת פענח' (לרמב"ם תפילין ד, ד): 'דצריך למשמש בשל יד אם סח וכו', ועי' בתוס' סוכה דל"ט ומנחות דל"ו ע"א גבי קודם אור היום, אך נראה לי דזה רק אשל יד דאם הניחם קודם אור היום צריך למשמש דשם הנחה הוא מצוה משא"כ בשל ראש דהמצוה שיהיה מונח, ע"כ. וע"ש עוד נפק"מ.

16. בשו"ת 'להורות נתן' (שם, עמ' י"א אות ג-ד) חקר בזה, וז"ל: 'יש לחקור במצות הנחת תפילין, אם המצוה בעצם מעשה ההנחה על הראש או על היד, ונפקא מינה למ"ד דלילה לאו זמן תפילין הוא וכו', והשתא יש לחקור איך הדין היכי שהניח תפילין בעוד שהוא לילה ונשארו עליו התפילין גם ביום, אם יצא ידי חובתו, דאם המצוה היא בעצם מעשה ההנחה, א"כ כיון שהניח בלילה נמצא שלא קיים את המצוה וכו' אבל אם המצוה היא שיהא מונח עליו, אם כיון שהתפילין מונחין עליו גם ביום שפיר יצא וכו'. והנה כשנדייק בלשון הרמב"ם ז"ל, נראה שמחלק בין תפילין של יד לתפילין של ראש וכו'.

17. ב'להורות נתן' שם הראה כן בהקדמת הרמב"ם להל' תפילין, שכתב במנין המצוות שבה: 'להיות תפילין על הראש, לקשרן על היד'. ושם ראש הישיבה נמנע מלהזכיר זאת, משום שהעדיף את לשון הרמב"ם בגוף הספר. עוי"ל שנמנע מכך משום שבמנין המצוות שבהקדמה לס' 'משנה תורה' כתוב בשניהם 'לקשור' ובסהמ"צ לרמב"ם (עשין יב-יג) כתוב בשניהם 'להניח'.

והנה בגמ' מנחות מד, א לא כתוב לשון זו של 'זו לעצמה וזו לעצמה'¹⁸, אלא הרמב"ם, בהיותו גם מפרש ולא רק פוסק, הוסיף כדי לומר שגדר המצוה שונה בשתי המצוות ואינן דומות זו לזו, דבשל ראש יש מצות קשירה ובשל יד רק ציווי של 'והיו'.

כך יש לבאר גם בשו"ת שאגת אריה סי' ל"ז, שכתב שמי שאין לו זרוע, אף שפטור משל יד, עדיין חייב בשל ראש, ומביא כן גם בשם השלטי גיבורים¹⁹. ושם בתחילת התשובה כתב דאין לומר דאם פטור משל יד יפטור אף משל ראש מהטעם דכל הראוי לבילה וכו' כיון דתרתי מצוות ניהו כמו ציצית ותפילין²⁰. ואין כוונת השוואה זו מבוארת. אך על פי היסוד הנ"ל הדברים מבוארים היטב, שהרי גדר המצוה שונה לגמרי בין תפילין של יד לשל ראש כמדויק מלשון הרמב"ם הנ"ל, והוא מצוה אחרת כציצית²¹.

כפה עליהם ההר כגיגית

בגמ' שבת (פח, א): 'אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם', והקשו התוס' (ד"ה כפה) שהרי כבר הקדימו נעשה לנשמע וקבלו עליהם את התורה, ומדוע כפה עליהם הקב"ה את ההר כגיגית.

והתירוץ, שאין הכוונה שקבלת התורה היתה בכפיה על ידי כפיית ההר עליהם כגיגית, שהרי כבר קבלוה, אלא הכוונה היתה ללמדם שבלי תורה ומצוות אין חייו של יהודי חיים אלא הוא נחנק כבתוך גיגית. ואם כן, היה ענין כפיית ההר עליהם השיעור הראשון שקבלו. שלא יחשבו שכיון שקבלו את התורה מרצונם, התורה היא 'לוקסוס' שניתן לחיות בלעדיו, אלא להיפך בלי תורה יהודי הוא כדג בלי מים, כי הם חיינו ואורך ימינו.²²

18. אלא הן רק מכונים 'תרי מצוות'.

19. הל' תפילין ט, א.

20. ז"ל ה'שאגת אריה' בסוף התשובה: 'טעמא דמילתא דלא אמרינן בהא כל שאינו ראוי לבילה, נראה לי דהיינו טעמא משום דלא אמרה תורה שיהא של יד שייך לשל ראש לאיזה מצוה מן המובחר שבשעת משך הנחת של ראש יהיה גם של יד עליו משום לתא ידידה דשל ראש, ולא תליא רחמנא זה בזה כלל כמו מצות ציצית ותפילין שכל חד מצוה בפני עצמה היא ולא מישך שייכא להדידי כלל'.

21. הזכיר שבהיותו ילד, שאלו אביו הי"ד מדוע בשל יד כתוב 'וקשרתם' ובשל ראש כתוב 'והיו'? ואמר שמסתמא כוונתו היתה לחילוק הנ"ל.

22. כן כתב מהר"ל בס' 'גור אריה' (שמות יט, יז). וע' ספר 'הפלאה' (פתחא זעירא ב') עוד טעם לכך: 'רצה השי"ת להתגלות ולהודיע שאוהב אותנו אהבה עצמית ולא אהבת רצון, על כן כפה עלינו ההר כגיגית להודיע שלא מחמת אהבת השלמות רצוננו עושה זה, כי אם באהבתו האמיתית לחיותנו ולגדולתנו לעולם, וזהו שאמרו חז"ל בריש ע"ז שיאמרו האומות כלום כפית עלינו ההר כגיגית, באמרו הרי ראינו בעיינינו שאהבתך לישראל הוא אהבה עצמית ולא מחמת שרצו ואמרו נעשה ונשמע', ע"כ.